

ЕКОНОМИСТ

Год. V.

Јуни 1925.

Број 6.

РАСПРАВЕ

Uloga Trsta i Rijeke u svetskoj trgovini¹⁾

od D-r M. Todorovića

I

U toku poslednjih deset godina, upravo od ulaska Kraljevine Italije u evropski rat, pitanje Trsta i Rijeke postalo je predmetom vrlo žive diskusije: o njemu se mnogo piše u dnevnim i povremenim listovima, a postoje i opsežne monografije o istom predmetu; o njemu se čine vrlo često zvanične i poluzvanične izjave; ono je bilo predmet pregovora na međunarodnim konferencijama; o njemu je zaključeno nekoliko ugovora i konvencija; i t. d., i t. d.

Naglasićemo odmah, da je ova pojava sasvim razumljiva, te nas, kao takva, ni najmanje ne iznenađuje: postojali su vrlo jaki razlozi, koji su u svoje vreme to pitanje stavili na dnevni red; postoje i za dugo će postojati opet jaki razlozi, koji čine te se o njemu i danas govori, odn. koji će zahtevati da se o njemu i na dalje govori.

Neka nam je dozvoljeno, da te razloge ukratko ovde izložimo.

Kadgod je jedna država ušla u rat, njena vlada osećala je potrebu, da pred svojim građanima, — koji treba baš usled toga da podnesu velike žrtve i u krvi i u imanju — opravda ulazak u rat. Pa tako je bilo i u evropskom ratu.

Tako na pr. kad je Kraljevina Srbija ušla u rat, njena vlada izišla je pred svoje građane sa izjavom: da vodi rat u cilju uje-

¹⁾ Predavanje održano u Zagrebu 12. maja 1925. godine.

dinjenja svih Jugoslovena u jednu državu. Ovaj cilj za nas Srbi-
jance bio je više no dovoljan da opravda ulazak u rat: ujedinjenje
Jugoslovena bio je naš vekovni ideal; to je bio jedan cilj, za koji
smo mi bili spremni da prinesemo i najveće žrtve.

I Kraljevina Italija, ulazeći u rat, osećala je potrebu da pred
svojim građanima obrazloži ovaj postupak, ali s napomenom, što
se njena vlada našla u manje povoljnom položaju.

Kao što je poznato ujedinjenje Italijana u jednu državu
izvršeno je mnogo ranije, 1860-66 godine, — Italijanska Vlada
nije, dakle, mogla operisati sa devizom ujedinjenja. U mesto toga,
odn. u oskudici toga, Vlada Kraljevine Italije operiše, neka mi
je dozvoljen ovaj izraz, sa principom rentabiliteta: ona se po-
trudila da obeleži rat kao jedno privredno preduzeće, kao jedan
trgovački posao, čiji će troškovi (žrtve u ljudima i imanju) biti
naknađeni materijalnim koristima, koje će se pojaviti kao posle-
dica uspešno završenog rata.

Ako bi se čovek potrudio, da prouči italijanske zvanične i
poluzvanične izjave iz toga doba; ako bi pročitao mnogobrojne,
sa zvanične strane naručene publikacije, — onda bi se našlo i
suviše dokaza za gore izneto tvrđenje. Kroz sve te izjave i pu-
blikacije provlači se, kao crveni konac, sledeća ideja: Italija ulazi
u rat u cilju proširenja svoje državne teritorije. Kao naročito ko-
ristan objekat ističe se zauzeće (aneksija) Trsta i Rijeke. Italija
želi da prisvoji ova dva pristaništa, jer joj ona donose ogromne
materijalne koristi: oni joj obezbeđuju prvo mesto u plovidbi i
trgovini u Sred. Moru, a apsolutno gospodstvo — ekonomsko,
maritimno i vojničko — u Jadranskom Moru¹⁾, oni predstavljaju
kapije, kroz koje će se vršiti ekonomska okupacija Banata; oni
su tvrđava, koja pruža Italiji monopol trgovine sa Levantom i
Orijentom; oni su oružje, pomoću koga će Italija diktovati Bal-
kanu i Centralnoj Evropi sve buduće trgovinske ugovore.

Ovo su ciljevi koji su uveli Kraljevinu Italiju u evropski rat;
ovo su razlozi, sa kojima je italijanska Vlada pravdala, pred svojim
građanima ulazak u rat; ovo su, najzad, razlozi koji su, u svoje
vreme, stavili pitanje Trsta i Rijeke na javnu diskusiju i na
dnevni red.

¹⁾ „Il primato marittimo e mercantile nei Mediterraneo; dominio assoluto
— economico, marittimo e militare — sull' Adriatico.

II.

Rat je završen. Blagodareći pobedi saveznih država nad državama Centralne Evrope, Kraljevina Italija stavljena je u položaj, da ostvari svoje ciljeve: ona je proširila svoju teritoriju, anektirala je obadva željena pristaništa, — jer su ugovorima o miru, odn. ugovorima koji su sledovali, Trst i Rijeka prisajedinjeni Kraljevini Italiji.

Prema ovakom rešenju moglo se, bar za momenat, očekivati, da taj dugo diskutovan problem budu skinut s dnevnog reda. Ali, kao što vidimo, to nije nastupilo. Trst i Rijeka prisajedinjeni su Italiji, ali oni usled toga nisu prestali da budu predmet diskusije, i to i ovoga puta, ne samo u dnevnoj i povremenoj štampi, već i na narodnim konferencijama.

Naglašujemo opet, da je ova pojava razumljiva i da nas ona ne iznenađuje. Sa svršetkom rata otpao je istina onaj prvi razlog, koji je to pitanje u svoje vreme stavio prviput na dnevni red; ali je rešenje koje se javilo kao posledica rata (ugovora) izazvalo nove razloge, koji su to pitanje ponova stavili na diskusiju, i koji su razlozi takve prirode, da ne možemo očekivati njegovo brzo skidanje sa dnevnog reda.

Da iznesemo, u kratkim potezima, te nove razloge.

Političko rešenje koje je doneto u pogledu na Trst i Rijeku ne stoji ni najmanje u harmoniji sa ekonomskim interesima koji su ovde po sredi. Trst i Rijeka ušli su politički u sastav Kraljevine Italije, t. j. oni čine sastavni deo italijanske državne teritorije; oblasti pak, koje ulaze u trgovačku sferu (hinterland) ova dva pristaništa, pripale su politički drugim državama. Usled ove kolizije između političkog rešenja i ekonomskih interesa nastaje odn. može nastupiti dvojaka opasnost, na ime: (1) opasnost, za Trst i Rijeku, da oblasti iz njihove trgovačke sfere odvrte svoj trgovački promet od ova dva, sada tuđa pristaništa, čime će, naravno, saobraćaj preko trstanskog i riječkog pristaništa biti sveden na vrlo malu meru; i (2) opasnost za oblasti iz trstanske i riječke trgovačke sfere, da Italija — u nameri da izvrši makakav pritisak na dotične države — zabrani momentano tim oblastima upotrebu ovih pristaništa, — čime bi, opet, bila otežana razmena dobara tih oblasti sa inostranstvom.

Ovo je taj nov razlog, koji je — po svršetku rata i posle povlačenja političkih granica — pitanje Trsta i Rijeke ponova

stavio na dnevni red; i kao što se i na prvi pogled može zapa-
ziti, razlog je takve prirode, da će ovo pitanje još dugo i dugo
biti predmet diskusije i pregovaranja, jer je, to moramo naglasiti,
vrlo teško upravo nemoguće naći jedno rešenje, koje bi bilo u
stanju da otkloni onu koliziju između političkog rešenja i ekonom-
skih postulata.

S obzirom na značaj ovoga detalja, u kome leži težište ce-
loga pitanja, neka nam je dozvoljeno, da se na njemu malo op-
širnije zadržimo.

Pre rata i Trst i Rijeka ubrajani su, i to sa puno razloga, u
velika morska pristaništa; u 1912 godini ukupan saobraćaj (izvoz-
uvoz) preko trstanskog pristaništa iznosio je oko 30 miliona met.
centi, a ukupan saobraćaj preko Rijeke nešto manje od 20 mil.
met. centi¹⁾.

Trgovačka sfera (hinterland) trstanskog pristaništa nalazila se
u poligonu, koji je bio obeležen sledećim linijama: Trst—Beč—
Prag—Nirnberg—Minhen—Bazel—Trst. Drugim rečima trgovačka
sfera trstanskog pristaništa obuhvatala je: današnju Slovenačku,
celu oblast Austrijske Republike, gotovu celu Čeho-Slovačku, Južnu
Nemačku (Bavarsku) i jugoistočni deo Švajcarske.

Trgovačka sfera riječkog pristaništa bila je nešto manja; ona
je obuhvatala: Hrvatsku sa Slavonijom, severni deo Bosne, jedan
deo Banata i Mađarsku.

Ali, i to je jedna važna činjenica koju treba naglasiti, oba
dva pristaništa imala su *mного jači značaj kao uvozna, a mnogo
slabiji značaj kao izvozna pristaništa*. Ovo tvrđenje može se uči-
niti za Trst bez ikakve rezerve i ograničenja: u 1912 god. preko
Trsta je uveženo 21.441, a izveženo svega 9.280 mil. met. centi. Što
se Rijeke tiče, potrebno je, u ovom pogledu, učiniti jednu malu
rezervu odn. dati jedno kratko objašnjenje. Za dugo vreme, uprav
sve do 1905. godine, Rijeka je bila *jača kao izvozno, a slabija
kao uvozno pristanište*. Posle 1905. god. izvoz preko Rijeke počeo
je opadati, dok je uvoz iz godine u godinu napredovao. Pred po-
četak rata cifra uvoza bilansirala je sa cifrom izvoza, uz izraženu
*tendenciju rasteња kod prve (uvoza) a opadanja kod druge
(izvoza)*.

Ova disharmonija između uvoza i izvoza daje se lako obja-
sniti privrednom strukturom onih oblasti, koje su se nalazile u

¹⁾ Trst je zauzimao 9. a Rijeka 11. mesto među evropskim pristaništima.

neposrednom (najbližem) zaleđu Trsta i Rijeke. Ovo su bile (pa i danas su) po preimućtvu agrarne oblasti, čiji je izvoz sa postupnim industrijaliziranjem Austrije i Mađarske sve više skretao pravac ka pijacama centralne Evrope, — tako da su i Trst i Rijeka prestali biti njihova izvozna pristaništa.

Ulogu trstanskog i riječkog pristaništa u spoljašnjoj trgovini A. Ugarske Monarhije daju nam sledeći pregledi (podaci iz 1912. god.)

1. Od ukupnog uvoza, u vrednosti od 3.557 mil. kruna *uvezeno je preko Trsta*. za 535 mil. kr. odnosno 15% od celokupnog uvoza.

Među uvoznim artiklima dolaze po redu: kolonijalna roba (111 mil. kr), pamuk i pamučna prediva (89 m. kr), životinjski proizvodi (51. m. kr.), metali i metalna roba (42. m. kr.), voće i povrće (38 mil. kr.), južno voće (34 m. kr), žito i brašno (22 m. kr.), duvan (19 m. kr.), konoplja, lan, juta (18 m. kr.), vuna i vun. prediva (16 m. kr.), ugalj (15. m. kr.).

2. Od ukupnog izvoza u vrednosti od 2.734 mil. kruna preko Trsta je izveženo 312 m. kr. odn. 11%. Među izvoznim artiklima dolaze po redu: šećer sa 49 m. kr., pamučna roba sa 41 mil. kr., gvozdena roba sa 28 m. kr., vunena roba sa 27 m. kr., metalna roba sa 21 m. kr., staklo sa 19. m. kr., hartija sa 19 m. kr., drvo sa 15 m. kr.

3. Vrednost uvoza preko riječkog pristaništa iznosila je u istoj godini 159 mil kruna. Među uvoznim artiklima dolaze po redu: žito i brašno (41 m. kr.); pamuk i pamučna prediva (13 m. kr), konoplja, lan, juta (12 m. kr.), voće i povrće (11 m. kr.). metalna roba (11 m. kr.), duvan (10. m. kr.).

4. Vrednost izvoza preko riječkog pristaništa iznosila je 180 mil. kruna. Od ovoga je dolazilo: na šećer 93 m. kr., na drvo 24. m. kr., na žito i brašno 21 m. kr.

Posle rata — blagodareći ranije izloženoj koliziji između političkog rešenja i ekonomskih postulata — prilike su se jako izmenile, i to na štetu i jednog i drugog pristaništa: saobraćaj preko Trsta i Rijeke, i pored svih napora koje čini Kraljevina Italija da ga pojača, danas je znatno manji no što je bio pre rata.

Kao dokaz za ovo tvrđenje navešćemo samo nekoliko podataka iz jedne skorašnje publikacije¹⁾ u kojoj su iznete cifre o ekonomskom stanju Rijeke u 1924. godini.

U 1913. godini brodarski saobraćaj u riječkom pristaništu bio je: 9536 brodova u ulazu i 9515 u izlazu; u 1924. te su cifre pale na 1977 odn. na 1969, — dakle na $\frac{1}{5}$ onoga što je bilo pre rata.

Isto, upravo još veće smanjenje pokazuju cifre o uvozu i izvozu robe. U godini 1913. preko Rijeke je uvezeno 922.955 tona robe, a isvezeno je 1.173.823 tone; u 1924. godini te cifre padaju na 229.762 tone kod uvoza, a na 172.677 tona kod izvoza, znači, dakle, da današnji uvoz iznosi svega $\frac{1}{5}$ od predratnog, a izvoz svega $\frac{1}{8}$.

Slično smanjenje, mada ne i u istim procentima, pokazuje se i kod železničkog saobraćaja: u mesto 153.000 vagona sa 18.384,000 kvintala, koliko je pokazivao predratni (1913) odlazak i dolazak vozova u riječko pristanište, sada su te cifre pale na 57.450 odn. na 6.930.120, danas na $\frac{1}{3}$.

U vezi s ovim, naravno, dolazi i reduciranje brodarskih linija koje polaze i dolaze u riječko pristanište. Pre rata Rijeka je održavala: 32 jadranske, 10 mediteranskih, i 12 linija duge plovidbe (atlanske i transokeanske); sada je taj, saobraćaj sveden na 8 jadranskih, 5 mediteranske i 2 linije duge plovidbe.

III.

U izlaganju koje prethodi utvrdili smo sledeće činjenice: da su Trst i Rijeka bili pre rata velika morska pristaništa, koja su, kao takva, igrala važnu ulogu u svetskoj trgovini; da je, posle rata, značaj obadva pristaništa znatno opao; da je, usled toga što su ova pristaništa politički razdvojena od svojih trgovačkih sfera, nastupila dvojaka opasnost: 1) da države u zaleđu odvrte svoju trgovinu od Trsta i Rijeke i da je upute preko svojih vlastitih pristaništa; i (2) da Italija, ma iz kog razloga, zabrani državama u zaleđu da se koriste ovim dvama pristaništima.

Sada nam preostaje da ispitamo: postoji li mogućnost da Trst i Rijeka naknade gubitak koji su pretrpeli, t. j. da ponovo dobiju onaj značaj u svetskoj trgovini koji su ranije (pre rata)

¹⁾ *Edoardo Susucel: L' Economia fiumana nel 1924 (per cura dell' unione commercio e industria di Fiume), Fiuma 1925.*

u imali; postoji li mogućnost za Italiju, da privoli ili natera države u zaleđu da se ove služe trstanskim i riječkim (u mesto svojim vlastitim) pristaništima; postoji li, najzad, mogućnost za države u zaleđu, da privole odn. nateraju Italiju, da im uvek stavi na raspoloženje upotrebu ovih dvaju pristaništa?

U sledećem dajemo kratak odgovor na gore postavljena pitanja.

Sam taj fakat, da su Trst i Rijeka politički razdvojeni od onih oblasti koje su nekad ulazile u njihovu trgovačku sferu, povlači za sobom kao neminovnu posledicu gubitak u jačini saobraćaja, koji se gubitak ne da ničim naknaditi. Razlog je vrlo prost. Države u zaleđu, čije su oblasti ulazile u trgovačku sferu trstanskog i riječkog pristaništa, trudiće se da trgovinu iz tih oblasti navrate preko svojih vlastitih (a ne preko tuđih) pristaništa, tako da će upotreba Trsta i Rijeke doći samo po nuždi, na ime, ako neka država u zaleđu ne bi imala svoja vlastita pristaništa, ili ako bi, s obzirom na ekonomsku distanciju, upotreba vlastitih pristaništa bila skopčana sa nesrazmerno većim troškovima.

Kao dokaz za tačnost gornjeg tvrđenja mogli bismo uzeti ranije iznete podatke o kretanju saobraćaja preko Trsta i Rijeke u godinama posle rata. Poznata je činjenica, da je Kraljevina Italija preduzimala sva moguća sredstva, da pojaća saobraćaj preko ovih dvaju pristaništa: podignuta su nova pristanišna postrojenja, osnovane banke i trgovačke firme, date su razne povlastice, zaključene su konvencije sa državama u zaleđu i t. d., — i svi ti naponi ostali su, kao što smo videli, bez uspeha: saobraćaj preko riječkog pristaništa iznosi jedva jednu trećinu od onoga koliki je bio pre rata.

Ova konstatacija daje nam odgovor i na ono drugo gore postavljeno pitanje, na ime: da li Kraljevina Italija ima mogućnosti da privoli ili natera države u zaleđu, da se koriste trstanskim i riječkim pristaništem?

Odgovor je negativan. Države u zaleđu trudiće se, kazali smo, da upute svoju trgovinu preko svojih vlastitih, a ne preko italijanskih pristaništa; i s obzirom na ovu, u svakom pogledu i opravdanu i legitimnu težnju, one će prihvatiti samo onu konvenciju, koja im obezbeđuje *pravo* na upotrebu tih pristaništa, ali one ne mogu primiti i *obavezu* te vrste. Izlazi, dakle, kao što smo već naglasili, da će države u zaleđu upotrebljavati riječko i trstansko pristanište samo tada i samo u toliko, kada i u koliko

nemaju svojih pristaništa, odn. u koliko bi upotreba vlastitih pristaništa bila skopčana sa nesrazmerno velikim troškovima.

Sasvim drukčije stoji stvar u pogledu na ono treće pitanje: o mogućnosti država u zaleđu da se uvek i nesmetano mogu poslužiti trstanskim i riječkim pristaništem.

Upotreba riječkog i trstanskog pristaništa od strane država u njihovom zaleđu leži, kao što smo već nekoliko puta naglasili, u interesu ta dva pristaništa odn. u interesu same Kraljevine Italije, i s obzirom na to može se, s puno prava, očekivati da Italija ne samo ne ometa državama u zaleđu upotrebu ova dva pristaništa, nego da im, šta više, pruži i sve moguće olakšice za to, — i posmatrajući celo pitanje samo sa ovog, čisto ekonomskog stanovišta, mi bismo mogli biti u ovom pogledu potpuno bezbrižni, t. j. mogli bismo biti sigurni, da će nam Italija, rukovođena svojim vlastitim interesima, dozvoliti uvek izvoz i uvoz preko ova dva pristaništa, da će nam uvek pružiti i naročite pogodnosti za to.

Ali, i to je potrebno naglasiti, ako bi naša trgovina bila upućena na ova dva pristaništa, — onda nije isključena mogućnost, da se Kraljevina Italija koristi tom našom zavisnošću, i da nam zabrani upotrebu svojih portova odn. da nam to dozvoli, ali pod uslovima koji neće baš uvek biti mnogo prijatni. I za taj slučaj nameće se pitanje: na koji se način može otkloniti ova zavisnost od tuđih pristaništa, na koji se način otklanja opasnost od ucenivanja?

U pogledu na ovo poslednje pitanje postoje kod nas dve struje, odn. dva razna mišljenja. Po jednom mišljenju potrebno je zaključiti sa Kraljevinom Italijom naročite sporazume i konvencije, i pomoću njih obezbediti našoj trgovini nesmetanu upotrebu riječkog i trstanskog pristaništa. Po jednom drugom mišljenju potrebno je da izgradimo svoja vlastita pristaništa, pa će nam, samim tim, i Trsti i Rijeka biti za uvek otvoreni.

Meni se čini da između ova dva mišljenja nije teško učiniti izbor: ovo drugo sredstvo, t. j. izgradnja vlastitih pristaništa, nudi nesumnjivo daleko jače garantije od onog prvog. Objašnjenje je vrlo prosto.

Ako se naše pravo (odn. naša mogućnost) upotrebe italijanskih pristaništa bude zasnivalo samo na ugovornim obavezama, onda moramo apelovati na dobro raspoloženje i na *dobre odnose*

koji nas vezuju sa onim drugim saugovoračem, — a to su uslovi koji, i pored naše najbolje volje, neće biti uvek ispunjeni.

Drukčija je garantija koju nam može pružiti izgradnja naših vlastitih pristaništa: kad budemo dobili svoja pristaništa; i kad blagodareći tome svi naši krajevi budu potpuno nezavisni od Trsta i Rijeke, — onda je nesumnjivo da će nam Kraljevina Italija, rukovođena svojim vlastitim interesom, širom otvoriti svoja pristaništa.¹⁾

IV

Govoreći o ovom pitanju smatramo za potrebno da se zaustavimo, i to malo opširnije, na dvama ugovorima, odn. na dvama ugovornim kompleksima koji su imali za cilj, „da regulišu pitanje o upotrebi Trsta i Rijeke od strane država u njihovu zaleđu“. Mislimo na ugovore: 1) o jadranskim tarifama; i 2) o upotrebi riječkog pristaništa.

Ad. 1.

Svesna opasnosti: da Trst i Rijeka, razdvojeni politički od oblasti koje su ulazile u njihovu trgovačku sferu, mogu pretrpeti veliki gubitak u svom saobraćaju, — Kraljevina Italija učinila je, još na konferenciji mira, predlog: da se zadrži i posle rata „režim jadranskih tarifa“, t. j. naročito sniženi železnički podvozni stavovi za robu, koja se uvozila odn. izvozila preko Trsta i Rijeke.

Konferencija mira primila je samo jedan deo ovog predloga, na ime, u koliko su u pitanju železničke linije koje su ostale na teritoriji pobeđenih država Austrije i Madžarske; što se tiče ostalih država Konferencija Mira smatrala je, u ostalom sasvim umesno, da im treba ostaviti potpunu slobodu u pogledu izgrađivanja njihove železničke politike.

¹⁾ Pristalice onog prvog mišljenja navode vrlo često, u prilog svoje teze, ugovor od 1914. god. između Kraljevine Srbije i Grčke o upotrebi solunskog, i ugovor između Italije i Čehoslovačke o upotrebi trstanskog pristaništa. Mi se na ovom argumentu ne možemo zadržavati, ali smatramo sa potrebno da naglasimo, da se ova dva primera ne mogu upotrebiti kao dokaz, jer su u pitanju slučajevi koji se ne dadu uporediti. Kraljevina Srbija iz 1914. god., a isto tako i današnja Čehoslovačka su države koje nemaju svoga mora, nemaju dakle svojih morskih pristaništa, i kao takve one mogu naći interesa, odn. mogu biti prinudene, da putem međunarodnih ugovora obezbeđuju upotrebu tuđih pristaništa. Naša Kraljevina pak, koja ima vrlo dugačku morskou obalu sa bezbroj prirodnih luka, nalazi se u drugom, t. j. u mnogo povoljnijem položaju, te ne mora pribegavati ugovorima ove vrste.

Nezadovoljna s ovim rešenjem Kraljevina Italija pokreće, odmah po zaključenju mirovnih ugovora, ponovo ovo pitanje, i posle dugog nastojanja njoj ispada za rukom, da zaključi železničke konvencije sa Austrijom, Mađarskom, Čehoslovačkom i našom Kraljevinom, koje su konvencije oživele gotovo u potpunosti režim predratnih jadranskih tarifa

Sadržina gore spomenutih konvencija sastoji se u sledećem. Sva roba koja ide preko Trsta i Rijeke, i koja pripada, bilo po poreklu bilo po destinaciji, Austriji, Mađarskoj ili Čehoslovačkoj, uživaće na železnicama ovih ugovornih država, specijalne povlastice, koje iznose, prema prirodi robe, 30—80% prema lokalnim tarifama.

U svome članku „Jadranske železničke tarife“¹⁾ ja sam dao detaljnu ocenu ovih konvencija, te se ovde ograničavam na kratak rezime.

a) Konvencije o jadranskim tarifama imaju za cilj, da favoriziraju saobraćaj preko Trsta i Rijeke na štetu zaobraćaja preko drugih pristaništa, a u prvom redu na štetu saobraćaja preko naših pristaništa na Jadranu.

b.) Konvencije o jadranskim tarifama favoriziraju dolazak tuđe, nama konkurentne robe, na pijace trećih država, a na štetu naše vlastite robe, koju i mi izvozimo na te iste pijace.

c.) Politika sprovedena kroz konvencije o jadranskim tarifama mogla je imati svoga razloga u prošlosti, pre rata, kada je Austro-Ugarska na svojim vlastitim železnicama favorizirala saobraćaj preko svojih vlastitih pristaništa. Ova politika može i danas biti korisna za Italiju, jer privlači saobraćaj na njena pristaništa; ona može biti korisna i za one druge saugovorače (Austriju, Mađarsku, Čehoslovačku), jer favorizira njihov izvoz, — ali ona ne može biti korisna za nas, jer je štetna i po saobraćaj u našim vlastitim pristaništima, i po interese našeg izvoza.

d.) Ispitujući razloge koji su bili od presudnog uticaja na naše merodavne faktore pri pregovaranju i zaključenju ove konvencije dolazimo do saznanja, da je ovde data prevaga železničkim fiskalnim interesima nad ekonomskim interesima zemlje. Naša železnička uprava uplašila se, da bi roba trećih država, ako i mi ne bi potpisali konvenciju, bila upućena nekim drugim pravcem,

¹⁾ Videti Ekonomist god. V br. 8.

preko tuđih železnica, — i iz bojazni da se ne izgubi prihod od toga tranzita potpisana je ova konvencija, za koju se bez rezerve može kazati da je po nas štetna.

Ad. 2.

Između naše i Kraljevine Italije zaključeno je do sada nekoliko ugovora, koji se odnose na regulisanje saobraćaja preko riječkog pristaništa. Sem toga vode se u Florenciji pregovori, koji će nas obogatiti još sa 2-3 konvencije po istom predmetu, (a držimo da se nećemo prevariti kad kažemo, da će se i docnije po ovom pitanju još mnogo pregovarati).

Ako pregledamo konvencije koje su već zaključene i one koje se sada paktiraju, moći ćemo, bez teškoća, zapaziti u njima dve ideje, koje su za nas od najvećeg značaja:

a.) — Težnja je Kraljevine Italije, da se preko Rijeke obavlja ceo naš promet, kako internacionalni, tako i lokalni. Prema toj težnji, naša razmena dobara sa inostranstvom (uvoz i izvoz) imala bi se vršiti preko riječkog, a ne preko naših pristaništa. Isto tako imala bi se preko riječkog pristaništa vršiti i razmena dobara između naših pristaništa na Jadranu i trgovačkih centara u unutrašnjosti.

b.) S druge strane Italija teži, da napravi od Rijeke jedan jak trgovački centar, koji bi bio posrednik u trgovini između nas i država Zapadne Evrope. U tom cilju ovde se podižu veliki magacini, osnivaju se banke, instaliraju se trgovačke i komisionarske firme, — da prihvate tu posredničku ulogu.

I o ovim konvencijama lako je dati ocenu: razvijanje saobraćaja i trgovine preko i u Rijeci može biti vrlo korisno po Kraljevinu Italiju, ali je ono štetno i po naša pristaništa kao i po našu trgovačku marinu.

* * *

Da završimo.

Pitanje Trsta i Rijeke stavljeno je, prvi put, na dnevni red za vreme rata, — jer je Kraljevina Italija obeležila zauzeće ova dva pristaništa kao „naknadu—ekvivalenat — za žrtve koje je u ratu prinela.“ Po svršetku rata ovo pitanje dolazi ponova na diskusiju jer su oba pristaništa izgubila vrlo mnogo od svoga saobraćaja, budući da su politički razdvojena od onih oblasti, koje su pre rata ulazile u njihovu trgovačku sferu.

Ovaj gubitak je, dodajemo odmah, neminovna posledica novo povučених политичких граница, i ne postoji u opšte neko sredstvo da se taj gubitak otkloni.¹⁾ Pokušaji Kraljevine Italije, da putem raznih konvencija povрати Trstu i Rijeci njihov raniji značaj, dolaze u red potpuno nesposobnih srestava za to, i ti pokušaji imaju jednu jedinu dobru stranu, na ime da ubede Trst i Rijeku o dobroj volji (ali i o nemogućnosti) Kraljevine Italije da im pomogne. Ostaje, dakle, da se i Trst i Rijeka, a tako isto i Kraljevina Italija pomire sa novo-stvorenim stanjem stvari, i da napuste ovu politiku večitog pregovaranja, koja je nesposobna da da željene rezultate.

Косидба и справљање сена

од Мите Ђ. Николића.

Ради бољег схватања важности појединих момената, који су од пресудног значаја за истакнуто питање, хоћемо да наведемо пре свега извесне чињенице.

Сено, добивено од траве једне и исте ливаде али само у разним периодама вегетације, има и различити састав.

Покошено	14. маја	9. јуна	26. јуна
има у процентима			
воде	15,0	15,0	15,0
сировог протеина	16,1	9,5	7,2
сирове масти	2,9	2,3	2,3
грубог влакна	21,0	29,6	32,4
безазотне екстрактне матер.	37,3	36,8	36,9
минералне материје	7,7	6,8	6,2
чистог протеина	10,5	8,0	6,7
амида	5,6	1,5	0,5
ових (амида) у процентима			
сировог протеина	34,8	15,8	6,9

¹⁾ Napominje se, da ovo nije prvi, a svakako neće biti ni poslednji primer, da jedno пристаниште одн. jedno трговачко место pretrpi velike gubitke pri povlačenju novih политичких граница. Pomenućemo, iz skorašnje istorije: Solun, i Bitolj, — koji su iz istog razloga osetili znatne gubitke posle Balkanskog Rata.

Количина воде је у сва три случаја подједнака. Ово се по себи разуме. Сирови протеин, сирова маст, безазотне екстрактне материје, минералне материје, чист протеин, амиди и амиди у процентима сировог протеина опадају с обзиром на 14. мај. Једино расте количина грубог влакна. Другим речима растућа трава добија само у маси али не и сразмерно процентуално у хранљивим материјама. Млада трава, односно биљке су по правилу богатије водом. У сувој супстанци имају више чистог протеина, азотних једињења не беланчевинасте природе и минералних материја него што имају старије биљке. Старије биљке имају обично много више грубог влакна, а нарочито још кад дођу до сазрева или и сазру. Тада се безизузетно јако здрвене. Здрвењавање почиње одмах по прецветавању.

Бројеви, које смо навели могу још више варирати. Али нека су наведени довољни ради потребне оријентације.

Са овим у тесној вези стоји сварљивост па дакле и хранљивост. Испитивање је учињено код коња и овце. Добивени су ови резултати:

	састав у процентима			коэффицијенат сварљивости			процентни садржај сварљивих материја		
	откос			откос			откос		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Вода	15,0	15,0	15,0	—	—	—	—	—	—
Сиров протеин	16,1	9,5	7,2	73,3	72,1	55,5	11,8	6,8	4,0
Сирова маст	2,9	2,3	2,3	65,4	51,6	43,3	1,9	1,2	1,0
Грубо влакно	21,0	29,6	32,4	79,5	65,7	61,1	16,7	19,8	19,8
Безазотне екстр. материје	37,3	36,8	36,9	75,7	61,9	55,7	28,2	22,8	20,5
Минералне материје	7,7	6,8	6,2	—	—	—	—	—	—
Органске материје	77,3	78,2	78,8	75,8	64,3	57,5	58,6	50,3	45,3
Чист протеин	10,5	8,0	6,7	59,1	66,7	51,9	6,2	5,3	3,5
Амиди	5,6	1,5	0,5	100	100	100	5,6	1,5	0,5
амиди у процент. сировог протеина	34,8	15,8	6,9	—	—	—	47,5	22,1	12,5

Ови бројеви јасно указују на количину грубог влакна. У колико она више расте, у толико и сварљивост опада. Ако би се ова три откоса нормално и правилно сасушила у сено,

онда би 1 кгр. сена првог откоса могао дати у организму стоке 106 гр. други 81 гр. а трећи 67 гр. масти, дакле трећи тек нешто преко половине првог. Али је опет из свега такође јасно, да у колико квалитет траве опада, у толико она добија у маси. Овај прираштај у маси траје све до цветања. После цветања не увећава се више принос у маси на дотичној површини како код трава тако и ма кога другог зељастог једногодишњег биља. На против наступа после тога времена јако здрвењавање и опадање сварљивости, тако да се у времену, када је семе зрело, таква трава једва разликује од сламе стрнина.

Кад треба дакле косити па добити и много сена и одличног сена?

Ако бисмо косили, док је трава још и сувише млада, добили бисмо само одличног сена али по количини мало. Ако бисмо косили кад трава сазри или и почне да сазрева, добили бисмо са исте површине много више сена али много горег сена. За пољопривредника је потребно, да добије и доста и доброг сена. Са оправданих разлога дакле пољопривредник треба да коси своје ливаде, када је највећи број трава на ливади у цвету не обазирјући се на датуме и уобичајене народне празнике и празничне, који се по некад и могу подударити са временом косидбе али и не морају. Ово документује и најобичније искуство. Тада покошена ливада даје највећи принос у сварљивим хранљивим материјама а њих ради се и справља сено. У планинским крајевима, где преко лета има довољно влаге, на падинама, на подесним проплатцима коси се трава и пре цветања. Кошење бива по неколико пута преко године. Ово сено служи махом за исхрану сопствене стоке. Из ранијих излагања је јасно, да је овакво сено још боље. Зна се, како изгледа стока која се њиме храни. У колико се овде губи у издашности откоса, у толико се у маси постиже и надокнађује бројем откоса, те се добија и довољно и најбоље сено. Ово је од великог значаја за добру кондицију стоке у таквим крајевима.

Што је речено за ливаде, важи и за црвену детелину и луцерку. И ако код црвене детелине нема велике разлике, кад се покоси у цветању и при крају цветања, ипак губи у укусу и смањује се нешто садржај сировог и чистог протеина.

жид се покоси при крају цветања. Луцерку косити одмах, чим се први цветови почну појављивати, иначе се врло брзо и лако здрвени. Сераделу треба косити у интересу и квалитета и квантитета пре раније но после пуног цветања, дакле слично као код луцерке. Рањавицу — белодун (*Anthyllis vulneraria*) треба косити, када је у пуном цвету, шведску луцерку (*Medicago falcata*) пре цветања, пескару (*Medicago media*) као и луцерку, дуњицу (*Medicago lupulina*) као и луцерку, руменику — инкарнатску детелину (*Trifolium incarnatum*) пре цветања или најдаље до почетка пуног цветања, белу детелину — крстикуме дете (*Trifolium repens*) у пуном цвету али и при крају цветања, шведску детелину (*Trifolium hybridum*) у пуном цвету или при крају цветања, еспарзету (*Onobrychis sativa*) када је већина цветова средине грозда у цвету, шумску састрицу (*Lathyrus silvestris*) боље у доба сазревања или и нешто раније, образоване махуне уклонити пре давања овога сена стоци, јер шкоде, пескару грахорицу, (*Vicia vilosa*) у цвету, обичну грахорицу (*Vicia sativa*) у цвету, лупине у цвету или када су махуне на врху упола израсле, коленику (*Spergula arvensis*) као главни плод у пуном цвету а као други плод у почетку цветања, хељду у цвету, раж и пшеницу најдаље пре но што се појави клас, јечам још раније, овас у свако доба, мухар боље нешто доцније но пре цветања, сачму у времену од када се почне појављивати клас па до пуног цветања.

Поред тога потребно је нагласити, да хранљивост не зависи само од зелене масе већ и од варијетета односно одлике. Међу биљкама исте сорте наилази се често на различности у порасту, у образовању јачег или слабијег пауља — стабљике и у распореду биљне масе на лишће, стабљику и корен. Лишће је мање подложно здрвењавању од стабљике. Зато су боље биљке богатије лишћем од оних, које су у лишћу сиротије. Густина биљака је исто тако важна. Густе биљке дају увек нежнију и сочнију масу и храну од ретких. Ретке образују нарочито јаку стабљику и сразмерио мање лишћа. Поред тога гушће биљке дају и више у маси, због тога се препоручује да се гушће и сеју.

Из праксе се зна, да сено од свеколике сточне хране највише варира у својој хранљивости. ОвOME су узрок мноштруки разлози. Она зависи прво од врсте трава, односно

биљака. Међу најбољим стоје махуњаче. Али су исто тако добре и *Pimpinella saxifraga*, ким, *Thymus serpyllum*, *Centaurea scabiosa* и *Languisorba minor*. Сено, које има поред трава и махуњаче у толико је боље, у колико их је више. При одређивању вредности сена много је важнија ботаничка анализа од хемијске. По њој се управља и цена сену. Најбоље је спојити обадве. Примера ради наводимо једну ботаничку анализу (Шиндлер)

	Брдско сено	Долинско сено	Словачко сено	Маџарско сено
Махуњаче	19,3	8,9	1,9	0,0
Киселе траве (ту урачунати и зукву и рогоз)	2,1	12,6	35,0	44,8
Слатке траве	51,3	54,5	34,7	40,9
Остало	27,3	24,0	28,4	14,3
Пијачна цена (марке) од 100 кг.	8,50 м.	6,46 м.	5,90 м.	4,42 м.

Поред тога његова вредност зависи и од земље, климе и године, начина и времена при прављању, успеха при справљању, сређивања и чувања, времена косидбе и т. д. Ливадско сено првог квалитета треба да се састоји из танких, нежних биљака, међу којима преовлађују махуњаче и слатке траве, трава треба да је покошена у цвету и по лепом времену и толико осушена, да се стабљике, пауљ, не ломе тако лако при притиску. Овакво сено треба да обилује лишћем, да има пријатну арому и да је чисто од сваке прашине. Најбоље сено дају, као што је већ наглашено, сунчане, умерено влажне брдске и планинске ливаде. Њихова трава је ниска, густа са много зачинског биља. Ово сено нема особито много беланчевине али својом нежном грађом, малом количином грубог влакна и одличном аромом хранљивије је од сваког најбољег сена долинских ливада. Најгоре је сено са влажних и киселих ливада. Оно се састоји већином из киселих трава које имају и најмању хранљивост. Првокласно сено даје и отава. Она се састоји из још млађих биљака, но што је случај код првог откоса. С тога га она и надмаша, ако се само добро и правилно среди.

Косити треба само по сувом и лепом времену. Коси се косом или косачицом. Све ливаде нису подесне за косачицу. Косачицом се може само радити на чистим, равним и урав-

њеним ливадама, где трава није сувише ниска нити сувише густа. Сувише густа и ситна трава врло често укочи косачицу, односно нож, те се губи у времену и чистом и правилном раду. Овакве ливаде треба косити безусловно косом као и ливаде са нагибом — на падинама. Откос преврнути безусловно истога дана, а пред вече истога дана зденути у мале камаре. Сутра дан, кад изчезне роса (ако је буде), растурити их ако је потребно ради досушивања. Ако је истога дана довољно суво, да се може денути у мање навилке, денути га још истог дана. Следећег или ког дана доцније денути га у пластове, пошто се довољно осуши у мањим камарама, како је то већ речено. Како ће се кад поступити, зависи од времена. Превртати и денути треба брзо. То је напоран посао. Обавља се ручним радом — вилама и рогуљама. Ради бољег и бржег сушења, бржег свршавања посла могу се употребити и машине. Оне су нарочито потребне, где су велике површине. Могу бити разне конструкције. Зову се превртачи. Најбољи су превртачи са бубњем. За скупљање сена служе коњске грабље. У маломе могу добро да послуже и ручне грабуље.

Ако недосушено сено или незденуто сено ухвати киша, оно губи од своје хранљивости. Према јачини кише и степену исушености сена биће и величина губитка. Киша испере лако растворљиве храњиве материје а оне су баш те које вредности сена највише и доприносе. Испирање може под околностима да иде толико далеко, да сено нема ништа већу вредност од сламе па чак и мању. Поред тога оно губи у лепој боји и ароми. Али сем испирања могу наступити и други губитци. Ако по кошењу не буде било довољно топлоте и покошена трава остане да лежи дуже времена сочна и зелена, онда она и даље дише у откосима. Овим дисањем се троши органска материја. Угљени хидрати сагоревају а беланчевина прелази у амиде, који су мање вредности. Ако уз то још и закисне, онда поред тога што изгуби у лепом изгледу и ароми, изазивају разни микроорганизми врење и распадање. Ако се ово догоди са већ упола осушеним откосом, онда он постаје љигав и добије непријатан задах. На тако закислом сену организми троше органску материју и при превртању нежнији делови лакше отпадају. Ако падне киша пре но што су се откоси и почели да суше, т. ј. док је покошена трава још

свежа и зелена, она неће изазвати неке особите штете. О каквом особитом испирању не може бити речи. Али ако је откос упола осушен, па неколико пута у размаку времена јаче закисне пре но што се исуши и здене, онда су губитци у толико већи, у колико дуже буде трајало овакво време. Колики ови губитци могу бити показују ови бројеви (Римпау):

	у сувој супстанци (у ваздуху)				
	Резултат кисидбе %	сиров протеин %	грубо влакно %	безазотне екстр. нат. %	пепео %
Ливадско сено:					
добро справљено	100	8,3	24,8	44,6	7,3
умерено покисло	86,7	7,9	28,6	43,3	5,2
почело да буђа	81,1	7,6	30,4	44,1	4,9
Сено од луцерке:					
добро справљено	100	14,2	25,5	37,1	8,2
умерено покисло	88,5	13,6	28,8	35,4	7,2
почело да буђа	75,0	11,7	34,0	32,6	7,1

Дакле кад у 100 кг. добро справљеног ливадског сена има 8,3 кгр. сировог протеина и 44,6 кгр. безазотних екстрактних материја, има у 100 кгр. истог али умерено покислог сена 86,7 кгр. са 6,9 кгр. сировог протеина и 37,5 кгр. безазотних екстрактних материја, а у стадијуму почетка буђављења само 81,1 кгр. са одговарајућим количинама протеина и безазотних екстрактних материја.

Ако се ови губитци изразе у процентима, добија се овај преглед:

	Сирови протеин %	Сварљиви сирови протеин %	Безазотне екстр. материје %
Ливадско сено:			
умерено покисло	17,5	32,3	15,9
почело да буђа	25,8	45,7	23,5
Сено од луцерке:			
умерено покисло	16,3	26,3	15,6
почело да буђа	40,1	55,9	34,2

Услед ових губитака смањује се и сварљивост и ефекат сена. Према прорачуну (Келнер) 100 кгр. добро справљеног сена од луцерке могу у телу говечета дати — наталожити 8,1 кгр. масти, а закишњавањем сведена тежина од 100 на 83,2 кгр. сена само 6 кгр. масти. Губитак износи дакле 26%.

Да би се што више избегли и умањили губитци од испирања и дробљења сена треба, чим се откос довољно провене, скупити тако закисло сено у растресите камаре или метути га на пирамиде и томе слично, да се што брже осуши и што пре здене.

Често пута скупљање у мале камаре и растурање ових ради досушивања бива по неколико пута. При оваквом раду много од најнежнијих делова отпадне и отиде у штету. Али од два зла боље је мање. Ако за време сушења у откосу хоће да наступи ружно време, у изгледу је киша, треба полуосушен или још недосушен откос скупити у мале растресите камаре, па кад престане киша и земља се довољно просуши растурити га, да се досуши. Осушен откос никада не треба пуштати да закисне. Наврат-нанос, ако предстоји киша или је у изгледу, треба га прикупити у камаре. Ако ове камаре покисну, зденути их у пластове тек пошто се добро просуше.

Ако се још довољно неосушено или закисло и неосушено сено дене у веће камаре, хоће да угреје, убуђа па чак и упали.

Младо сено и отава имају и кад се добро на ливади просуше и као суви здену још прилично влаге. Зато је потребно, да се изноје у камарама. При овом знојењу бивају и нека врења. Сено се слеже у камари па било на ливади или да је са ливаде по кошењу као суво снето у сењак. Пре то што се добро не изноји и слегне, не треба га давати стоци, хоће да шкоди.

Да би се спречило сувишно сасушивање и ломљење у камари у сењаку, али и закислом сену дала већа издржљивост, и да би се по природи лошијим сенима дао бољи укус или да би се спречило загревање недовољно досушеног — нешто влажног сена, како ливадског тако и детелинског и еспарзете, употребљава се обично сточна со. При дељењу у сењаку или другом одређеном месту треба додати 1—2% сточне соли. Ово се изводи на тај начин, што се при дељењу слој по слој посоли и добро угази.

На крају да додамо, да се код сочнијих биљака, као што су детелине, луцерка и др. откосу суше на пирамидама и томе подобно и на тај начин избегава свако превртање и гу-

бљење у лишћу. Откоси се дижу на пирамиде, чим се добро провену или највише упола просуше.

Поред наведеног начина справљања сена имамо још и справљање мрког сена и киселе сточне хране.

Мрко сено се справља на два начина.

а) Покошена трава али која није мокра нити од кише ни росе, пошто неколико часова одлежи у откосу, сложи се у велике камаре од једног метра висине, Да би се спречило могуће сувишно загревање, остави се у средину покадшто вертикалан отвор. Провенута и сложена трава се добро угази. Према температури ваздуха, сасушености трава, величини камаре наступа пре или после, у међувремену од $1\frac{1}{2}$ —2 дана, врење са јаким загревањем. Маса постане мрка. Код топлота достигне 60 — 70° C, камаре се морају одмах растурати. Трава се распростре у прилично дебелим слојевима. Ако се ово не би урадило, камаре би се толико загрејале да би трава односно сено поцрнело и изгубило и у укусу и у сварљивости. Растурена трава из камаре се знатно брже исуши но иначе. При лепом времену довољно је само још један пут преврнути је па зденути.

Али се може догодити при процесу врења и загревања, да се поједина места и сувише загреју, да трава пређе потпуно у угаљ и изгуби сваку употребљивост као сено или у најбољем случају изгуби много у сварљивости. Поред тога, ако га ухвати киша, пошто се растури из камаре ради сушења, оно пролази много горе него код првог начина справљања. Увек се пак не може са сигурношћу рачунати на лепо време. Са наведених разлога и поред многих преимућстава оваког добро справљеног сена, овај начин справљања није у пољопривредној пракси нашао шире примене.

б) Покошена трава остави се прво да се добро провене — просуши. Пошто се добро просушила наслаже се чврсто у камаре или у какав подесан простор (боље у камаре за сваки случај). На овај начин се изазове врење. Камаре се толико загреју, да у биљци још преостала влага испари највећим делом и добије се суво сено као и кад се суши на откосу.

Из овога је јасно, да загревање несме да буде сувише јако, дакле да трава несме бити сувише влажна, већ у откосу добро просушена. Ако се сувише загреје може да изгори као и у

првом случају, те би се камара морала растурити, да би се то избегло. Дакле она сме бити још толико влажна, да се у камари својим сопственим загревањем само још досуши. Због тога најбоље је покошену оставити је у откосу, док се горња страна откоса довољно просуши, па откос преврнути, да се и друга страна просуши.

Још је боље покошену траву растурити ради равномернијег сушења у танак слој. И на један и на други начин добива се приближна уједначеност у сушењу. Просушену масу зденути у мање камаре. Оставити је у њима 1—2 дана. После овога сложи се у велике камаре ради врења и досушивања. Сушење на ваздуху у откосу, или на ваздуху у откосу и камарама треба да је до тог степена, да биљке при додиру шуште али да је лишће још жилаво и не ломи се, а стабљика и ако може бити и зелена несме више имати много сока. Ако се више пауљева — мали руковат добро упреде, увије, не смеју се појавити веће капљице. Биљке дебљих стабљика не смеју из стабљике испуштати много течности, када се ноктом запарају. У опште маса треба да је толико сасушена, да њена количина суве супстанце износи 50% или и нешто преко тога. Ако се маса сувише исуши изгуби много у лишћу и не сложи се лепо у камари, те и поред гажења остану шупљине, у којима се доцније појави плесан. Поред свега тога сложена маса не сме при слагању, да је влажна од росе или кише.

Справљање мрког сена овим путем може бити у великим и малим камарама. Велике камаре могу бити високе 5—6 мет. и широке 6 м. При слагању треба сваки слој добро угазити и водити рачуна, да не остану шупљине. У колико се боље угази, у толико је успех сигурнији. Може се између слојева масе метути и тањи слој сламе. Са сламом не треба претеривати. Противу падежа камару треба покрити сламом и ову осигурати познатим начином.

Малим камарама даје се облик купе. Висина купе је 1,5—2 пута већа од пречника основе. Према степену влажности масе даје се и величина камари. Ако се, рецимо, сено прави од детелине, која је још нешто свежа, онда за једну камару не употребити више од 6—7,5 тавара масе. Али ако је материјал сувљи, какав је обично случај код првог откоса де-

телине или обичних трава, када је топлоте у ваздуху много више. онда употребити за једну камару 12,5—15 товара масе, а код отаве, која се с јесени лоше суши и провењава и око 25 товара масе. И код ових камара основни услов је сложити их добро и угазити. Нарочито средину треба добро угазити. Направљену камару треба покрити сламом. Ову учврстити познатим начином,

Овако зденуте камаре, било велике или мале, почињу врети, загревати се и пушити већ после 12 часова. Температура се према величини, влажности масе и угажености камаре пење на 40, 60, 100° С па и преко тога. 80° С је граница, преко које не би требало да се топлота пење. По свршеном врењу камаре се лагано хладе. Младе камаре се охладе за 4 а веће за око 6 недеља.

За справљање мрког сена овим путем може се употребити и сено са ливада, које се није могло досушити у откосу и камарицама због времена, а које би се иначе сушењем у откосу и камарицама справило. На тај начин је справљање мрког сена из оваквог помоћно средство, да се пољопривредник заштити од могуће штете.

Сва домаћа стока а нарочито говеда врло радо једе мрко сено, па било справљено од ливадских трава, било дегелина или мешавина. Код добро успелог справљања мрко сено има пријатан мирис и отворено мрку боју. Али ако загревање у свима деловима камаре није подједнако, онда ни боја није једноставна. Она може бити од бледо-мрке па све до потпуно затворено црно мрке. Боја је у толико затворенија, у колико се камара јаче загреје. Ако маса није довољно просушена, па је сложена у камаре, ток врења је сличан ономе код ансилаже — киселе сточне хране. Сувише исушена маса загрева се сувише и брзо и јако. Сено губи знатно од вредности. Ту може делимице наступити и угљенисање те поцрни као угаљ изгубивши као сено сваку вредност.

Справљање киселе сточне хране бива од материјала, који се на сунцу или не може да осуши услед велике количине воде или не може довољно добро да осуши. Ово код нас важи нарочито за доцно посејану сачму или лишће од шећерне репе. Али кукуруз се може специјално гајити за справљање киселе сточне хране.

За справљање ове хране ископају се довољно дубоке и широке јаме. Величина се управља према потреби и количини материјала. Боље је, кад су изнутра озидане или чак и цементиране. Зидови треба да су нешто и нед земљом до 1 м. У ове рупе се слаже материјал и при слагању чврсто угази. Кукуруз дебелих стабала ваља исећи на 2—2,5 см. Када се јама напуни, покрити материјал сечком од сламе или плевом па преко тога земљом. Место земље може се покрити да скама, па преко њих метнути какав терет-камење и томе слично. Материјал се загреје, преври и охлади. Преврео и охлађен нема више зелену боју. Он је жуто мрк и има врло пријатан накисео мирис и укус (млечна киселина). Овако справљену храну стока радо једе. Ако се добро не угази и ваздух продре у масу, уплесниви се свуде, где са овим дође у додир. Од кукуруза—сачме праве преко Саве и Дунава врло лепу ансилажу (киселу храну) на површтити земље или тек само мало укопано. Ово бива на овај начин. На одређеном месту се земља икреше или и за 0,5 ископа у облику правоугаоника. Сачма која је одређена за справљање ове хране довлачи се колима и стоварују на камару целих стабала. Камара се добро угази. Тога ради се још за време довлачења и истоваривања преко ње колима прелази, докле је год то могуће. Пошто камара достигне висину до које је још могућ рад, покрије се дебелим слојем земље. Висина камаре поред осталог зависи и од количине масе. Колима се иде преко масе само док је могуће. После тога се маса слаже и гази само ногама. Врење, загревање и остало је као и напред. После приближно 6 недеља камара преври и охлади се. При свршеном врењу камара се јако слегне. Ово треба имати у виду при одређивању висине при слагању.

Како код справљања мрког сена тако и код киселе хране појављују се услед врења губитци у хранљивим материјама. Ови губитци износе на 100 кг. суве супстанце при справљању мрког сена.

	у великим		у малим	
	КАМАРАМА			
	кгр.	%	кгр.	%
сирови протеин	3,50 или	28,8	0,26 или	2,4
сирова маст	1,26 „	40,8	1,56 „	47,6

грубо влакно	4,75	„	17,7	3,13	„	11,5	
безазотне екстр. материје	20,50	„	41,6	9,17	„	19,4	
пепео	0	„	0	0,09	„	0,8	
сварљиви	} сирови протеини	„	3,44	35,0	0,46	„	6,8
није у облику беланчевине							

Код првог начина справљања од 100 кгр.

суве супстанце:

органска материја	7,2	%
силови протеин	1,2	„
сирова маст	0,7	„
грубо влакно	+ 4,6	„
безазотне екстр. материје	9,9	„

Исто тако се појављују губитци у храњивим материјама и при справљању киселе сточне хране.

Из овога се даје извући логичан закључак, да с обзиром на ове губитке треба само по нужди приступати справљању како мрког сена тако и киселе сточне хране. Ово важи нарочито за нас, јер нам просечно стоји на расположењу довољно топлоте у периодама справљања сена. Справљање пак киселе хране из кукуруза, лишћа сточне и шећерне репе, резанаца и т. д. треба схватити као испомагање у исхрани стоке и искоришћавање отпадака.

ЧЛАНЦИ

Српске занатлије под Турцима.

Заузимањем српских земаља Турци су наишли на доста развијене српске занате и на један српски занатлиски ред, који је имао и своје доста изграђене занатлиске организације, попримане, поглавито, од Грка, а на Западу и од Млетака.

То се може готово непосредно закључити по подацима које нам пружа т. з. Угарска, у коју су, најпретежнијим делом,

занатлије емигрирале, потискивани од Турака и, поглавито, од помухамедањених Срба, који су им занате преотимали, они су, готово по правилу, емигрирали у Угарску. Утврђено је, на пример, да су занатлије, емигрирали из Пећи, заселили занатлиске земље и дали му исто име: *Пећ*, које се, данас, изговара *Печуј*, и мађарски *Печ*.¹⁾ Уз то, еснафу табачком у св. Андреји је 1697 год. патријарх Црнојевић дао писмо, у коме, између осталог и у првоме реду, у уводу, вели: „како приходи до нашега смиренја поштени мајстори руфета табачкога и желание свое подробно сказаше, како еште у мирно време *оѿ сѣарине имали су на обичај мајсторско удруженије*. Паки по разрушенију и поколебанију земљи отечествоја нашега, како су све добро оставили, *ѿако и они свој мајсторски обичај угасе*. Елмаже ниње аште и в чуждој земли по нешто куће сградише, обе *свој обичај и мајсторско урежденије ѿожелевше*, видевше и *оѿ иних (српских) руфетов*, како предјел мајсторски имају Зато и они поискаше от нашега смиренја *ѿоѿвердиѿелноје наше ѿисаније свему мајсторском урежденију...*“²⁾

Да је занатлиски ред, и иначе имућнији свет, готово листом напустио стару постојбину своју, Рас и Македонију, најбоље то потврђује пећски патријарх Мојсије у писму митрополиту Вићентију, у коме му изриком вели: „да је мало народа остало, а и то мало да је сиромашно; што имућније беше то пређе у северне крајеве.“³⁾

Ипак су се у извесним крајевима дуго држали абаџије, терзије, екмегџије, бербери, кујунџије, ковачи, кожухари, мумџије, мутавџије, самарџије, и т д. То се најбоље види из старих записа,⁴⁾ којима су тако често записивани српски занатлије као дародавци црквени, доста пута као врло велики дародавци. Али су се и они с временом врло јако проређивали.

Интересна је ствар, да су Турци потурчили имена нашим старим занатима. Али, како су сами били културно врло слабо развијени и са занатима од туђинца поприманим, то су и

¹⁾ Др. Владислав Пандуровић: *Из ѿшлости барањских Срба*.

²⁾ *Гласник Српског Ученог Друштва*, 2 одељак, књига шеста, стр. 36 и 37.

³⁾ *Споменик К. С. А.*, LI, 117.

⁴⁾ Љ. Стојановић: *Сѣари српски записи и најѿиси*.

туђинска имена занатима давили: само примитивне занате (самарџије, екмеџије, и т. д.) назвали су турским називима, друге, пак, (абаџије, терзије, мумџије, сараче, ћурчије, и т. д. обично арапским и персиским¹⁾) Доказ, у исто време, да су и они и поглавито, помухамедањени Срби улазили у те занате и отимали их у Срба; оставили су, изгледа, на миру само ковачки занат и предали га Циганима, те га ни турчили нису.

А свима тим занатима су, као што сам већ једаред навео,²⁾ били називи српски и врло прикладни.

Било је, при том, пуно градова (вароши), у којима су Срби задржали само оне занате, које је Муслиман или Турчин сматрао испод достојанства отимати; иначе су они поотимали готово све боље и приносније занате.

Али су, зато, оставили готово потпуно на миру занате селске, па се стога, свуда сусрећемо с многим занатима и занатлијама који селу служе и у селу раде. Абаџије и терзије, који раде код појединих домаћина од њихове сиротиње и о њиховом стану, огреву, осветљењу, храни и пићу, потпуно редовна су појава у селу под Турцима. Зато што су израђивачи одела, једне неминовне потребе сваке куће, без њих се село апсолутно није могло замислити. Већ су други занати ређи: кожухари, на пример, па и сами колари и качари; качари су већ били чешћа појава.

С изгнанством Турака из Србије, прогнани су, у ствари, и њихови занатлије. Стога одмах настаје потреба да наши селски занатлије слазе у градове и прихватају упражњена места; зато су прве занатлије у нас, по правилу, припрости и сиромашни људи; тек доцније они постају имућни и важан фактор, те се и улице називају њиховим занатима: абаџиска чаршија, терзиска чаршија, и т. д. Дошла је сасвим природна смена: као што су, негда, Турци и помухамедањени Срби отимали занате од Срба, тако су их сад Срби попримали од оних што су их, раније, отимали.

Драгиша Лапчевић.

¹⁾ Гласник Српског Ученог Друштва. 59, 7—275.

²⁾ Селски занати и занатлије у Немањинској држави, у Економисту за јануар 1925.

Pomorski i vodeni putevi između naše zemlje i Bliskog Istoka.

Pomorske veze između pristaništa naše Kraljevine i Turske neznatne su, ili bolje reći nikakve. Redovne linije naše trgovinske mornarice sa Bliskim Istokom ne idu dalje od Patrasa, to je nedeljna linija „Jadranske Plovidbe“ Trst—Sušak za pristaništa našeg, albanskog i grčkog primorja do pomenute tête de ligne. Engleski „Cunard Line“ i italijanski „Lloyd Triestino“ vezuju neke naše domaće luke (Gruž i Split) sa Krfom. Prva je veza neredovita, druga u liniji „Levante Soria“ dotiče na polasku splitsko pristanište. Nikakvo parobrodarsko društvo, ni domaće ni strano, ne vrši dakle redovan saobraćaj između nacionalnih pristaništa i Turske.

Zbog toga naša trgovina sa Turskom nailazi na teškoće železničkih puteva preko Bugarske ili na one preko stranih pristaništa.

Glavnu ulogu posrednika između Turske i naše Kraljevine, a u punojačoj meri između Turske i Čehoslovačke i Austrije, vrši tršćansko pristanište, koje je snabdeveno prvoklasnim komunikacijama sa Bliskim Orijentom. Zahvaljujući njima, Trst je u poslednje vreme malo ne dostigao predratno stanje tranzitne trgovine. Od onih 445.744 kvintala robe, koja je u 1923. g. iz Trsta uneta u Tursku, veći deo je iz Čehoslovačke (šećera 222.599 kvintala, metala i mašina oko 40.000 kvintala), a dosta toga iz Austrije (hartija) i iz naše zemlje (drva, tanin i koža).

Pet redovnih parobrodskih linija vežu Trst sa Bliskim Istokom: „Linija Levante Sorija“ do Grčke, Egipta, Palestine, Male Azije i Carigrada; „Egeo-Adriatico“ do Krfa, Pierja, Smirne i Carigrada; „Linija Celere-Adriatica“ i „Celerissima Adriatica“ malo ne direktna do Carigrada.

Jedini pomorski put kojim se može koristiti naš izvoz prema Istoku ide dakle ili direktno preko Trsta, ili iz naših pristaništa do Krfa i Patrasa, pa dalje do svoje destinacije sa parobrodima „Tršćanskog Llojda“. Ovaj poslednji put skopčan je sa troškovima prekrcavanja i ležarine u Krfu. Plovidbeni red ove kombinovane veze je sledeći: sa parobrodima „Jadranske Plovidbe“ do Krfa, dolazak u Krf svake srede po podne, magacionovanje na Krfu do petka i utovarivanje robe na parobrode „Tršćanskog Llojda“ za Levant. linija („Levante Celere“, koja stiže u Carigrad idućeg utor-

nlka). Može se upotrebiti isti put i za uvoz, a mora se i u tom slučaju sačekati oko 2—3 dana na vezu naše linije u povratku. Jasno će biti svakome da se ovakovima sredstvima ne može ni očekivati neki naročiti napredak naše trgovine sa Bliskim Istokom, jer jedino nacionalna mornarica može da o njemu vodi ozbiljna računa.

Osim Jadrana, ostaju još dva vodena puta koja nas mogu spajati sa Levantom. Onaj koji vodi preko Soluna i onaj preko Dunava.

Ova dva puta nisu još organizovana. Solun će s vremenom postati tranzitni centar velike važnosti za produkte Južne Srbije; naša živa stoka, pasulj, sir, pšenica i brašno moći će za stalno stvoriti u Turskoj i u opšte Bliskom Istoku dobru klijantelu. Neki od ovih produkata dolaze i sad na pijace Levanta i neobično su traženi i voljeni, ali su poznati pod tuđom firmom, kao primerice „solunski“ pasulj i „solunski“ opijum. I ovde se dakle ponavlja s našim proizvodima ono što je gore primećeno odnosno naše robe koja dolazi iz Trsta.

Dunav biće od važnosti za produkte sa severa naše Kraljevine, čim bude ostvareno veliko beogradsko pristanište i organizovan redovan saobraćaj parobroda Dunavom do ušća, a od ovog do luka Crnog mora i Garigrada. Ovakva direktna veza sa Levantom postojala je pre rata lađama „Dunavskog Parobrodskog Društva“ i „Austrijskog Lloyd“. Ova dva društva izdavala su za natovarenu robu jedan kombinovan koncesman za svako istočno ili dunavsko pristanište, prema tome je li roba išla na Istok ili se iz Istoka slala u Evropu. Pošiljac znao je unapred koliko tačno iznosi trošak za prevoz, pretovarivanja i magazinovanja od polazne sve do tačke odredišta. Prekrćavanje vršilo se u Galcu na račun pomenutih društava.

Ako naša država izostaje u svome izvozu u Tursku ne samo daleko iza velikih evropskih država, nego takodje i za važnijim balkanskim zemljama, kao što su Rumunija, Grčka i Bugarska, glavni su razlog tome rdave i skupe komunikacije kopnom i nikakve morem.

Naši trgovci dolaze nerado u Tursku, i to ne samo zbog sadašnjih teškoća i ograničenja oko putovanja i bavljenja (izloženi su raznim policijskim šikanama i ne mogu ostati više od mesec dana) nego i zbog skupog podvoza preko Bugarske i

čestih namernih neprijatnosti koje im čini ova poslednja zemlja kod prevoza robe.

Ipak naš uvoz u Tursku je u porastu (1922. g. 42 milijona dinara, u 1923. g. 110 milijona), a taj je porast tim značajniji što u 1922. god. naš je isvoz bio u mnogom pogodovan porudžbinama stoke od strane savezničkih armija (živa stoka za klanje).

Turska je u našem trgovačkom svetu još prilično nepoznato tržište. Ipak, nove, prilike i dezorijentacija koja ovde vlada usled neiskustva novih turskih trgovaca, koji zamenju bivše grčke i jermenske firme, kao i usled rasula starih dobavljača — Austro-ugarske i Nemačke — pružaju ostalim zemljama povoljnu priliku da ovde stvore i obezbede za budućnost jednu stalnu klijentelu za nacionalne proizvode.

Od naših izvoznih artikala mogli bi se importovati u Tursku mnogi poljoprivredni i industrijski produkti.

Brašno i žito. Kroz prvih 11 meseci prošle godine importirano je u Carigrad iz inostranstva 3.870 tona brašna i 136.255 tona žita. Glavni potrošač je sam Carigrad, a dobavljači su Amerika, Rusija, Rumunija i Bugarska. Kontingent Anadola nije bio do sada dovoljan i neće da bude ni tako skoro u budućnosti. Trakija i Anadol poslali su kroz rečeno vreme u Carigrad samo 13.370 tona žita.

Šećer. Industrija šećera nije u Turskoj nikako razvijena i ona je za tu vrstu robe upućena na inostranstvo. Naročito je ovde tražen čehoslovački produkt, koji se sve to više konsoliduje na ovoj pijaci. Drudi su dobavljači Amerika i Engleska.

Gradja. Domaća produkcija građe pokriva samo jednu desetinu potreba. Postoje veliki kompleksi šuma u severnim predelima Anadola, ali se slabo iskorišćavaju (6.728 hektara prave šume). Zakonom o tehničkoj eksploataciji šuma (1923.) nastoji vlada da da više maha ovoj industriji. Naročito su traženi železnički pragovi. Uvozi se najviše iz Rumunije.

Cement, svila i živa stoka mogu se uvoziti u Tursku.

Beogradska fabrika papira Vapa i prva hrvatska tvornica hartije tražile su da ovde plasiraju svoje fabrikacije, ali su njihove cene nađene previsoke. Jedna ljubljanska fabrika hartije koja ima svoga representanta plasira, na protiv, s uspehom svoje produkte.

Jeftine i sigurne komunikacije, nacionalna i neodvisna sredstva za prevoz, i tačno poznavanje ovdašnjih pijaca su uslovi koji će našem izvozu u Bliski Orijent osigurati jedno zavidno mesto.

P. G.

Наша слободна зона у Солуну.

Техничко уређење зоне.

Конвенцијом од 10. маја 1923. наша је држава добила право на искључиву употребу једног дела солунског пристаништа. Пошто је изменом ратификација конвенција ступила на снагу, наша влада може то право одмах употребити, у колико оно не тангира саму експлоатацију наше лучке зоне, која је од раније уступљена солунском кејском Друштву. Али могућност употребе тога права не значи у исто време и могућност употребе самог пристаништа. Јер, наша пристанишна зона не представља једну целину за себе, која би могла независно функционисати: она је само саставни део солунске луке, и целокупни утијаж којим она располаже даје се, за сада, искористити само као допуна главног пристанишног дела. Све важније комуникационе везе, колосеци, скретнице, окретнице, гравитирају ка лучком центру место да буду упућене у правцу железничке станице, а међусобна веза појединих делова саме зоне једва је осигурана једним јединим колосеком. У осталом, све и да су потребне саобраћајне везе обезбеђене, постојећи утијаж био би и сувише тескобан за промет коме је наша слободна зона намењена. Потребно је, дакле, доградити постојеће магацине, градити нове, поставити колосеке за везу, за истовар и за гарирање вагона. Читав један низ радова треба извести да би се наша зона оспособила за функционисање: питање техничког уређења њеног ставља се, према томе, на дневни ред.

Питање техничког уређења наше слободне зоне у Солуну стоји у тесној вези са уговором који наша влада има да за-

кључи са солунским Кејским Друштвом односно експлоатације нашег дела пристаништа. Због обавеза које је уговором о концесији Кејско Друштво примило на себе у погледу грађења, дограђивања и модифицирања појединих инсталација и конструкција у солунској луци, а нарочито због права која је оно у том погледу себи осигурало, ми смо принуђени да се споразумемо с њиме не само о експлоатацији наше зоне, него и о извођењу свих послова који се односе на њену техничку организацију. Какве ћемо грађевине подићи, које од постојећих доградити, где ћемо сместити станицу за маневровање вагона, где подићи нове колосеке, скретнице и окретнице, све су то питања која не можемо решити независно, по своме нахођењу: пристанак Кејског Друштва је свуда безусловно потребан. Ипак, може се сматрати да у погледу уређења зоне неће доћи између нас и Кејског Друштва, до каквих озбиљнијих несугласица, какве нису искључене у питању експлоатације зоне. Интерес Кејског Друштва је овде истоветан са нашим интересом, и најпростији рачун њему диктира да нам дозволи да целокупно уређење зоне, које га не стаје ни пет пара, изведемо што пре и што боље. Вероватно је, међутим, да ће оно тежити да се предвиђени радови изврше у његовој режији: то је пак питање које нас овде не интересује. Констатујући, дакле, да је техничко уређење наше зоне условљено пристанком Кејског Друштва, ми ћемо прећи на само питање уређења зоне.

Простор који је одређен за слободну зону наше краљевине (укупна површина око 94.000 кв. м.) састоји се из три потпуно различна дела:

1. *Француски молос*, на западној страни солунског пристанишног басена, сачињава уређени део наше зоне: на њему се налазе два магацина, један велики силос и, у позадини, штале, са неколико колосека и окретница.

2. *Теренски део зоне*, на северу, састоји се из једне потпуно празне и неравне површине коју сече један поток; обухвата сав простор од штала па до крајњих тачака на северу и на западу.

3. *Мокра зона*, односно део зоне који обухвата потопљено земљиште између француског молоса, штала и дебаркадера Источних Железница. То је у ствари један морски

плићак, дубок пола метра при обали а два метра према отвореном мору. Тај плићак је узет да би се евентуално насуо земљом и да би се, можда, доцније конструисао ту нови кеј у продужетку постојећег.

Та три дела наше зоне требало би уредити, повезати и снабдети потребним инсталацијама. Али како?

Слободна зона је установљена да служи нашем трговинском промету — извозном и увозном — преко Солуна; према томе, целокупно њено техничко уређење, све грађевине и инсталације, имају се подесити тако да што боље одговоре потребама тога промета. Погодити праве потребе тога промета и његовог будућег развоја значи, у исто време, решити у начелу питање организовања зоне за рад. Озбиљна студија свих података који се односе на нашу трговину преко Солуна намеће се надлежним факторима као неопходна потреба. Управо важност тих података толико је велика, да је немогуће и говорити о аменажирању зоне док се, ма и летимично, не изнесу извесне цифре, које приказују размер и састав нашег транзита преко солунске луке. Коликом и каквом промету је наша зона намењена — то је питање које нам се овде само поставља.

Конвенција од 10 маја 1923 одређује нашу зону за „транзит преко Солуна.“ Сам тај израз опредељује да наша зона може служити не само нашем транзиту, него и транзитном промету ма које земље. Како је пак транзитна трговина других земаља без великог значаја за солунску луку, то су сви изгледи да ће наша зона служити поглавмто нашем транзиту, увозном и извозном. Ометана многим околностима политичког и економског реда, наша транзитна трговина после рата није још дошла до свога пуног изражаја, па ипак она представља годишњи промет од близу 4.000 вагона робе.¹⁾ Међутим, у праву смо да се запитамо, хоће ли зона служити искључиво транзиту преко Солуна. Један знатан део наших отправа не сматра се као транзит, а иде преко солунске луке за поједине

¹⁾ Према статистици солунског Кејског Друштва, ми смо у 1923 години увезли транзитно преко Солуна 2.947 вагона робе (највише соли, пиринча, кафе, алкохола, разних уља, затим текстила и металних артикала) а извезли транзитно 252 вагона (највише пасуља, сира, воћа, кожа дрва, метала и руда). Ранијих година је наш транзит био знатно живљи.

грчке пијаце, за Пиреј, Атину, Волос, Кавалу. Хоће ли овај промет мимоићи нашу зону у пролазу кроз Солун? Неће, свакако. А по важности својој, тај промет не уступа ни у колико нашем транзиту преко Солуна. Што је овде значајно, док се гро правог транзита састоји из увозних артикала, дотле највећи део овог *локалног* транзита (трговина између наше земље и грчких пристаништа) сачињавају наши извозни артикли. Најзад, потребно је овде поменути и промет са евентуалним државним набавкама, који ће, вероватно, узети маха кад добијемо своје пристаниште у Солуну. У сваком случају апстрахујући сваки евентуални промет или евентуални развој постојећег промета, наша се зона има оспособити да прими један увозно-извозни промет од приближно 8.000 вагона робе. Тај промет, наравно, није подједнако распоређен на сва годишња времена: док се у јесен и зиму обавља врло интензивно, дотле преко лета потпуно малаксава. Дневни промет у јеку сезоне достиже често 100 вагона робе и стоке, и та чињеница је од капиталне важности за организатора наше зоне. Она, управо, иставља читаво питање железничке тракције, које има да обезбеди циркулацију, истовар, утовар и гарирање толиког броја вагона. Али то није једино питање. Роба се довози и одвози исто тако, и у истој размери, лађама. Треба осигурати приступ свим лађама које се пријаве за истовар односно утовар робе: ето материјала за питање лучког промета, Најзад, највећи део робе која пролази кроз Солун задржава се у њему, из више разлога, дуже или краће време. Смештај те робе поставља такође једно важно питање које организатор зоне има да реши. Саобраћај бродова и вагона, смештај и осигурање робе, то су, управо, велике потребе нашег трговинског промета преко Солуна које треба задовољити добрим техничким уређењем наше слободне зоне.

Кад је у питању техничка организација зоне, могу се замислити две врсте радова: велики лучки радови који би имали за циљ проширење кејова и басена, грађење модерних магацина, постављање савремених лучких инсталација, и радови мањег размера, који би имали за циљ само да прошире постојеће грађевине и подигну оне које су неопходно потребне како би зона могла да проради. Питање великих радова може се разнолико решити, према намерама и могућ-

ностима наше владе. Може се никако и не решити. Случај није исти са другом врстом радова : ови су неопходно потребни и морају се извести што пре, ако се у опште озбиљно мисли на искоришћавање наше слободне зоне. Прецизирати потребе појединих радова и одредити респективну важност дотичних потреба, то би, дакле, био овде наш задатак. Он се мора посматрати у вези са лучким прометом, са железничком тракцијом и са питањем смештаја робе.

Лучки промет не изгледа довољно обезбеђен у границама које је конвенција поставила нашој зони. Овој је уступљен француски молос, који се састоји из једног главног кеја (дужина 190 м.) и два мала, споредна — и један део слободне обале. Уз главни кеј могу једновремено пристати свега две лађе средње тонаже; уз споредне кејеве могуће је пристајање посве малим лађицама и моторним чамцима. Питање је сада, шта ћемо радити, ако нам се једног дана пријаве четири брода за истовар робе, Хоће ли она друга два чекати на ред, док се прва два истоваре и приме товар за експедицију? Свакако не. Нити је у интересу бродовласника да брод чека, нити у интересу трговца да плаћа броду огромне дангубе. Како нема изгледа да ће се у скорој будућности постојећи молос проширити, то једини излаз остаје у томе, да се бродови, за које нема места на кеју, истоварују на слободну обалу помоћу мауна (великих барки). Такав се истовар одавно практикује у солунској луци, те ће се лако применити и на нашу зону. У том циљу потребно је организовати слободну обалу зоне и поставити на мору (у делу „мокра зона“) једну рампу за истовар и утовар, или, како се то каже, један дебаркадер. Овај се може удесити по угледу на већ постојећи дебаркадер Источних Железница, у непосредној близини зоне, који, са два упоредна колосека, функционише већ двадесет година и чини знатне олакшице компанији којој припада. Главна тешкоћа у погледу лучких послова била би тако одстрањена. То не значи да би требало на томе стати. Јер, ако је тешко ширити кеј и пристаниште, није тешко снабдети наш молос модерним инсталацијама и машинама за истовар и утовар бродова, дуплим колосецима, парним краницима, који би убрзали све лучке манипулације и омогућили директан истовар на кеј већем броју бродова. Потребне лучког промета

могу се задовољити, дакле, изградњом једног солидног дебаркадера и постављањем модерних инсталација за истовар бродова, на кеју.

Питање, *железничке тиракције* у зони претпоставља, исто тако, извесне неодложне радове. У самом почетку овога чланка истакнуто је да комуникационе везе између разних делова зоне, као и између саме зоне и солунске железничке станице, једва постоје: за сада, само један колосек иде од станице у зону, и тај исти колосек, пролазећи поред штала, служи да обезбеди целокупну везу између теренског дела зоне и француског молоса. На самом молосу, колосек који иде уз главни кеј и служи за истовар вагона, нема никакве непосредне везе са улазним колосеком (оним што долази од станице); вагони се могу довозити на њ само једним заобилазним путем око целог молоса, и то помоћу две постојеће окретнице. Под таквим околностима, потребно би било, пре свега, обезбедити јачу везу између зоне и железничке станице, што се може постићи постављањем још једног улазног (или излазног) колосека, који би се, на теренском делу наше зоне, разграно у облику лепезе и тако образовао на том месту једну станицу за маневровање вагона, која је ту неопходно потребна. Узани простор код штала, који представља прелаз из теренског дела зоне на француски молос, требало би проширити насипањем једног дела „морске зоне“, како би се омогућило постављање другог колосека за везу између та два дела наше зоне. Само насипање мора не представља никакве нарочите тешкоће, јер је код штала море сасвим плитко, једва мери 40—50 см. Остало би, потом, да се обезбеди непосредна веза између главног кејског колосека и једног од улазних односно излазних колосека. У постизању веза, главни посао био би тиме завршен. Наравно, постизање веза није једини посао. Поред колосека за везу треба поставити и колосеке за истовар поред свих магацина који постоје или који ће се тек саградити, а паралелно са овима и колосеке за гарирање вагона који се, из кога било разлога, не би могли одмах истоварати односно утоварити. Кад се овоме додаду колосеци за предвиђени дебаркадер и станица за маневровање о којима је већ било речи, добија се цела слика о саобраћајном организовању наше зоне.

Питање *смештаја робе* састоји се у томе, да се омогући лагеровање и манипулација робе у зони. За решење овог питања потребно је познавати количину улаза робе у зону и време њеног задржавања у њој. Тескобан простор зоне не може примити велике количине робе на неодређено време, јер би иначе могло наступити закрчавање промета. За сада, у зони постоје два магацина за робу (сваки има 50 метара дужине, 20 метара ширине, 7 метара висине при крају и 11 у средини), велики силос за жито (састоји се из 46 ћелија, које сачињавају тело његово у облику паралелобипеда, дужине 28 метара, ширине 16 висине 18 метара, са једним одвојеним машинским одељењем и једним дугим цилиндром, који иде од силоса до кеја и којим се жито непосредно товари у лађу) и једне штале (дужина 120, ширина 15 метара, са једним магацином за сено, једним обором за ситну стоку и једним отвореним хангаром дужине 50, ширине 15 метара). Капацитет дотичних грађевина може се овако проценити: два магацина на кеју могу обухватити укупно око 600 вагона робе; силос може примити око 400 вагона жита; штале могу прихватити до 800 грла крупне и 600 комада ситне стоке. Хоће ли то бити довољно за робни промет преко наше слободне зоне? Кад би сва роба што улази у зону била реекспедована без задржавања, конструисање нових магацина било би излишно. Али роба која улази у зону мора се мање или више времена у њој задржати, из више разлога. У колико се тиче извозног транзита, главни узрок задржавања лежаће несумњиво у очекивању бродова. Што се пак тиче увозног транзита, узрок ће често лежати у немогућности да се сав ариваж одмах реекспедује, а још чешће у обзирима спекулативне природе. Јер, ваља имати на уму да увозни артикли не могу долазити у малим количинама, као извозни: бродови не носе по вагон пиринча или шећера, него по двадесет и педесет вагона. Природно је да се толике количине једног артикла не могу ликвидирати, нити одмах реекспедовати за земљу без велике опасности по трговца. Роба би дакле имала да лежи у зони и да се реекспедује одатле поступно у мањим партијама. Што се пак тиче извозних артикала, они би се у зони поступно сабирали и у већим партијама даље отправљали.

Услед те појаве, питање смештаја робе у зони постаје веома сложено, и његова солуција изискује извесна детаљнија разматрања.

Као главни артикли наше трговине преко Солуна могу се сматрати: жива стока, храна (у најширем смислу), колонијал, текстили и коже, дрво и грађа, метални и хемијски производи. Какви су изгледи за сваку од изложених врста робе? — Стока је артикал који не сме дуго чекати на ликвидацију: она се, дакле, неће задржавати у зони више но што је апсолутно потребно, узмимо просечно 2—3 дана. Али је зато промет са живим брутом толико развијен, да ни за то кратко време штале, често, неће бити довољне да га задовоље. Ипак, једно релативно мало проширење штала могло би предупредити евентуалне кризе. У осталом, штале не могу остати на месту где се данас налазе, јер то место представља саобраћајну спону између француског молоса и теренске зоне, а стока не може лежати тамо где је колски саобраћај интензиван. Оне би се имале изместити на западни крај зоне, а постојеће шталске грађевине преуредити и дозидати тако, да послуже као сместиште за мртво бруто. — Промет цереалија, који је знатно опао у поратним годинама, имаће несумњиво лепу будућност. Зато се може сматрати силос као једна истинска тековина наше зоне: његова велика запремина, а нарочито брза манипулација робе коју његов механизам омогућава, довољна су гаранција за успешно служење промету са цереалијама. — Магацини који би се добили од садашњих шталских зграда могли би задовољити потребе промета са осталим артиклима хране, поврћа и воћа, који у време сезоне узима велика маха. Ту би се нарочито чувао сир кашкаваљ и масло (до 100 вагона у сезони), кромпир, пасуљ и остала варива (600—800 вагона), суве шљиве, мармелада и воће. — Остају још два магацина на молосу. Ови би се могли знатно проширити настрешницама, а доцније и подићи на спрат; употребити би се за довоз са стране, један за колонијалне производе, разна уља и хемикалије, други за текстиле и коже. Са предвиђеним проширењем, они би били у стању да задовоље тај довоз, бар у прво време. — То није све. Један део нашег извоза, дрвена грађа и руде, као и један део увоза, стакларија, металне израде и машине, остали би незбринуте. Они

сачињавају, међутим, кабасте артикле, који захтевају највеће просторије, у толико пре што је њихов промет доста развијен: рачуна се да довоз грађе износи преко 1000 вагона, а довоз металних израда и стакларије на 300 вагона. Како да се осигура лагеровање те робе? Подизање нових слагалишта неминовно се намеће. На теренском делу зоне, чија се површина цени на 36.000 кв. м., потребно је, пре свега, осигурати довољан простор за нове шталске зграде (око 10.000 кв. м.) и за маневарску станицу (око 12.000 кв. м.), тако да би на расположењу за слагалишта остало око 14.000 кв. м. површине. Кад се има у виду, да се промет не обавља одједном, него кад са више, кад са мање интензивности преко целе године, долази се до закључка да се на томе простору може осигурати довољно слагалишта за све артикле из ове последње категорије. Према томе, са изложеним радовима, наша зона може задовољити транзитни промет преко Солуна.

Од стране нашег привредног света са Југа често је чињена примедба, да је простор зоне недовољан да прими целокупни транзит наше земље преко солунске луке. С обзиром на постојећи развој тога транзита, приговор је неоправдан. Међутим, ако у скорој будућности тај промет добије веће размере, наши привредници биће у праву. Шта би се радило у том случају? Постоје три разнолика предлога за решење те евентуалне кризе. По некима, требало би тражити ревизију граница наше зоне. По другима, згодније би било правити компромис са грчком слободном зоном у Солуну, која поседује веће просторије, и са њеном помоћи изаћи у сусрет свим потребама наше трговине. По трећима, најзад, требало би у Ђевђелији подићи транзитне магацине и транзитне штале, у којима би лежала сва роба, односно стока којој не би било места у зони. На надлежнима је да оцене која од ових трију солуција најбоље одговара интересима нашег промета. У сваком случају, њихова је дужност да будним оком прате све мене у трговинском саобраћају преко наше зоне и да буду спремни за сваку евентуалност. То је питање сутрашњице. Данас је главно да се наша слободна зона организује за постојећи промет.

С. Обрадовић.

Centrala Novčanih Zavoda.

Novčana i kreditna kriza kod nas nemaju svoj razlog samo u stvarnoj nestašici gotovine i raspoloživih kapitala, već i u nedovoljnoj organizaciji slobodnih kapitala i našeg novčanog prometa uopšte. Ratne i posleratne prilike potpuno su potkopale u poslovnom svetu ono međusobno poverenje, koje je za normalno razvijanje novčanog poslovanja neophodno potrebno. Zbog toga se novčani surogati u prometu vrlo slabo upotrebljavaju, a za kredite traže se obezbeđenja i garancije, koje nepotrebno povećavaju režijske troškove i kadkad stavljaju u pitanje čak i rentabilnost kreditovanih poslova. Nepoverenje publike prema novčanim zavodima koči razvoj racionalne štednje kod naroda i sprečava sakupljanje i organizovanje sitnih kapitala za alimentaciju naše privrede. Posledice su prinudne nagodbe, stečaji i likvidacije insolventnih preduzeća.

Ozdravljenje odnosno ojačanje našeg dinara i, s time u vezi, nepovoljna konjunktura pojačaće našu privrednu krizu, i veliki broj novčanih zavoda, industrijskih preduzeća i trgovačkih firmi, koji su bili osnivani jedino na osnovi prividno povoljne konjunktura za doba padanja vrednosti dinara, biće primorani na likvidaciju, a time biće ugrožen i položaj njihovih poslovnih veza i poverilaca. Krajnje je stoga vreme, da se spremimo za postojeće, a još više za preteće krize.

Naši susedi na severu, koji su već pre nas iskusili opasnosti, koje nami tek prete, našli su u Centrali Novčanih Zavoda najbolje sredstvo za savlađivanje privrednih kriza.

Ako se osvrnemo na napred istaknute razloge naše privredne krize, imamo pred sobom sadanje zadatke naše Centrale Novčanih Zavoda, čija glavna svrha je baš da ukloni razloge privrednih kriza, a u koliko se iste ne bi mogle potpuno izbeći, da se barem ograniče na što manji deo naše privrede. Zadatak budućnosti ove Centrale je, da uspostavi što bolje preduslove za razvoj naše privrede uopšte.

U pogledu suzbijanja novčane krize na Centrali Novčanih Zavoda je, da što više usavrši novčani promet i da isti pospeši na način, kako bi se kod nepromenjenog ili čak umanjenog broja novčanica u opticaju — mogao savlađivati što veći broj novčanih transakcija. Najpodesniji put za to je propaganda i oživotvorenje

novčanog prometa bez gotovine, t. j. putem virmana (zaduženja i oduženja po tekućim računima), putem upotrebljavanja čekova, menica, bankovnih doznaka, akreditiva, bonova i prenosa potraživanja po knjigama. Kod toga dođe u obzir i organizacija obračunskih ustanova, koje između novčanih zavoda posreduju dnevno izravnanje plaćanja u gotovom i u hartijama od vrednosti. Već ovaj krug rada je toliko zamašan, da bi i radi njega samoga Centrala Novčanih Zavoda imala pravo postojanja. Pošto ta Centrala prima od strane svojih članova uloge na tekući račun i dava kredite po njima, svaki će njen član držati kod nje svoj tekući račun, putem kojeg su mu otvorene poslovnice svih učlanjenih novčanih zavoda za uplate u korist njegovu i njegovih klijenata, kao i za isplate na teret istih. Da bi novčani zavod mogao zadovoljiti svoju klijentelu, potrebno je sada, da podržava poslovne veze u svima važnijim centrima naše države, čak i u inozemstvu; kod svih tih svojih veza on mora ili držati dovoljna potraživanja na računu, ili se mora pobrinuti za dovoljan kredit. Ako postoji Centrala Novčanih Zavoda, dovoljno je za svaki učlanjeni novčani zavod, da podržava potraživanje ili kredit samo kod nje, a da putem tog svog računa može vršiti svoj novčani promet preko svih novčanih zavoda, što su kod nje učlanjeni. Na isti način može svaki član iskoristiti i inostrane veze te Centrale za svoj promet sa celim inostranstvom. Isti tekući račun može mu služiti u slučaju organizacije obračunskih ustanova — i za podmirenje svog dnevnog salda iz obračuna o prometu sa svima novčanim zavodima u mestu, a organizacijom centralne obračunovaonice mogla bi se izravnati čak dnevna salda iz čitavog novčanog prometa u državi.

Centrala Novčanih Zavoda kod nas mogla bi znatno rasteriti državnu upravu i novčane tržište time, što bi usposobila sve novčane zavode, koji su kod nje učlanjeni, za primanje državnih prihoda i isplaćivanje državnih rashoda. Ona se naime može poslužiti svima svojim članovima za vršenje svog novčanog prometa, pak bi se stoga mogli i porezi i ostali državni prihodi uplaćivati za njen račun, a u korist odnosnog državnog nadležstva kod svih učlanjenih novčanih zavoda i njihovih filijala. Pošto mora Centrala da odgovara za isnose uplaćene za njen račun kod učlanjenih novčanih zavoda, to bi bila država njenom garancijom potpuno obezbeđena za svaku uplatu izvršenu sa ma koje strane u

svoju korist kod istih. Na predloženi bi način novac iz državnih prihoda ostao u slobodnom opticaju sve do njegove dispozicije od strane nadležnog naredbodavca, a pošto bi ovaj za vršenje državnih rashoda mogao opet da se služi Centralom Novčanih Zavoda i njenim članovima, ne bi ni bilo potrebno povlačiti novac u državne blagajne.

Svoje odnose sa pojedinim članovima morala bi Centrala Novčanih Zavoda izravnavati putem žiroračuna kod Narodne Banke odnosno sa članovima u mestima gde ova nema svoju Filialu, putem čekovnih računa. Pak stoga njeno poslovanje ne bi bilo nikakva konkurencija tim ustanovama.

Po ugledu na austrijsku, nemačku i ugarsku Prometnu Kreditnu Banku bila bi Centrala Novčanih Zavoda najpodesnija za kreditiranje i posredovanje plaćanja vozarine, carine, i monopol-skih predmeta putem naročitih čekova. Postupak kod navedenih banaka je sledeći: Uz sigurno pokriće odnosno garancije, one izdavaju poslovnom svetu blokove za kreditiranje pobrojanih državnih prihoda i jamče za pravovremenu naplatu istih, odnosno na osnovu njih izdatih čekova. Stoga mogu primati ovakve čekove sve državne ustanove bez svakog rizika. U mesto gotovine ulaze u državne blagajne čekovi, a banka, na čijem su formularu isti izdani, pretvori ih u potraživanje države i stavi joj na raspolaganje odgovarajući iznos gotovine. Pošto može država da raspoláže svojim potraživanjem opet preko Centrale Novčanih Zavoda i njenih članova, državna gotovina ostaje u slobodnom opticaju i utiče povoljno na novčano tržište. Za eventualne gubitke navedene su banke osigurane kod stranih osiguravajućih društava, tako da je ovaj promet za njih bez svake opasnosti od nesolidnih dužnika.

Pošto se kod nas vrlo slabo upotrebljavaju novčani surogati, a naročito plaćanja putem čekova, mogao bi isti sistem, koji se napred predlaže za kreditovanje, odnosno za naplatu državnih prihoda, služiti i u novčanom prometu uopšte. Centrala Novčanih Zavoda izdavala bi — uz sigurno pokriće — svojim članovima, eventualno i neposredno većim predusećima i firmama, čekovne blokove, čija bi ukupna vrednost predstavljala od nje dozvoljeni i osigurani kredit. Na taj način mogla bi se i kod nas brzo popularizovati upotreba čekova, što bi znatno doprinelo olakšanju novčane krize.

U cilju poboljšanja organizacije novčanog prometa bio bi, sem toga, zadatak Centrale Novčanih Zavoda, da primenjuje i populariše i sve ostale surogate novca, tako na pr. prenose potraživanja po tekućim računima, akreditive, bankovne doznake i bonove.

Naša kreditna kriza može se najbolje ublažiti sakupljanjem i organizovanjem sitnih kapitala u vidu uloga na štednju i po tekućim računima. Glavna zapreka tom prirodnom stvaranju novih kapitala za proizvodnju je nepoverenje naroda u novčane zavode. U tom pogledu bio bi glavni zadatak Centrale Novčanih Zavoda — koja sama nema da sakuplja uloge — da uspostavi svojim autoritetom i najefikasnijom kontrolom opšte poverenje u naše novčane i privredne ustanove, i da zaštiti poverioce, a naročito ulagače protiv nesolidnih dužnika. Ovaj svoj zadatak mogla bi Centrala Novčanih Zavoda najbolje postići time, da stalno i pažljivo prati rad i poslovanje novčanih zavoda; sem toga da vrši kod njih redovne i vanredne revizije knjiga, poslovanja uopšte i naročito portfelja, i da poslovanje novčanih zavoda upućuje na jednoobrazne principe u interesu zdravog razvoja prilika na našem novčanom tržištu i u cilju ostvarenja onih načela, koja odgovaraju interesima naše privrede. Naročitu pažnju trebala bi ona da obrati na nadzor onih novčanih zavoda, koji imaju razmerno veliko stanje štednih uložaka, a zakonom bi se moralo zabraniti primanje uloga na štednju svima onim novčanim zavodima, koji nisu njeni članovi. Ove mere kao i saradnja Centrale kod sanacije odnosno likvidacije novčanih zavoda u cilju zaštite ulagača imale bi najpovoljnije dejstvo na širenje poverenja ulagača i racionalne štednje. Poslednji su zadaci Centrale Novčanih Zavoda najzamašniji i najdelikatniji, jer od uspeha organizacije efikasne kontrole zavisi i uspostavljenje onog poverenja u poslovnom prometu, koje može jedino pojačati duh štednje kod naroda i doprineti k usavršavanju novčanog prometa kao i k organizaciji slobodnih kapitala za kreditiranje privrednih ustanova. Pošto nećemo biti u stanju da sami sakupimo i organizujemo toliki kapital, koliko treba našoj privredi kredita, efikasna kontrola ima da uspostavi i poverenje inostranstva u naše privredne ustanove odnosno, u naše dužnike uopšte. U koliko je ovaj zadatak Centrale težak, u toliko je i delikatan, jer se njime ne sme povrediti osetljivost novčanih i privrednih ustanova, a ni uznemiravati javnost.

Pošto će biti uvek privrednih kriza, ako ne opštih, onda barem delimičnih, biće uvek i preduzeća i novčanih zavoda, koji — i bez vlastite krivnje — dođu u poteškoće plaćanja, odnosno koji postanu insolventni. Da bi se njihova sanacija — ili prema potrebi i likvidacija — mogla izvršiti sa što manjim gubicima po narodnu privredu, dužnost je Centrale Novčanih Zavoda, kao vrhovne naše ustanove za organizaciju kredita, da saraduje u likvidaciji, odnosno u sanaciji insolventnih novčanih zavoda i preduzeća. Stoga treba da se Centrali Novčanih Zavoda zakonom osigura onaj uticaj i one privilegije, koje je stave u mogućnost, da kao javni faktor sa insolventnim preduzećem preduzme sve što bi moglo očuvati privredu od većih gubitaka. Insolventnost novčanih zavoda ugrožava u prvom redu njihove poverioce, koji sa pravom mogu tražiti da se sanacija odnosno likvidacija sprovede što racionalnije. Poverioci moraju imati sigurnost da se nagodbama, stečajima i likvidacijama niko ne može obogatiti, već da se brzim i stručnim izvršenjem likvidacije, odnosno sanacije, njima što pre isplati što veća kvota njihovog potraživanja. Osobita pažnja mora se pokloniti malim poveriocima (ulagačima), da im teškim radom i patnjama ušteđena imovina ne propadne, jer takvi gubici najviše štode širenju racionalne štednje u narodu. Pošto su baš ti sitni uložci od najveće važnosti za kreditovanje privrede, u njenom je stoga, a posredno, i u državnom interesu, da ovi sitni, no neprekidni i konstantni izvori narodnog blagostanja nikad ne usahnu.

Ugarski je zakon osigurao Centrali Novčanih Zavoda odlučujuće učešće u sudskom postupku, kadgod koje preduzeće prijavi sudu svoju insolventnost, podeljenjem privilegije, da se bez njenog pristanka ni jedan upravitelj insolventne mase ne može uneti u sudske registre, a naročito da kod likvidacije učlanjenih zavoda mora po njenom traženju biti postavljena za likvidatora ona sama ili od nje označeni novčani zavod, odnosno lice. Upis drugog likvidatora važi samo onda, ako je Centrala Novčanih Zavoda dala svoj pristanak ili izjavu, da se neće koristiti svojim pravom. Ona se mora pozvati na svaku raspravu, kad se moli za otvorenje stečaja nad kojim novčanim zavodom ili kad to novčani zavod sam traži. Stečaj se ne može otvoriti, ako se ona izjavi pripravnom, da preduzme prinudnu likvidaciju zavoda. U tom slučaju reši trgovački sud, da se novčani zavod ima likvidirati, i određuje za likvidatora Centralu Novčanih Zavoda, ili od nje označeni novčani

zavod, odnosno lice. Vlada može u slučaju prinudne likvidacije novčanih zavoda izdati posebne propise, koji ostaju na snazi do njihove izmene ili opoziva. Centrala Novčanih Zavoda u Ugarskoj saraduje kod likvidacije ili fuzioniranja novčanih zavoda, u koliko se ovo ukaže potrebnim, na osnovu rezultata njene revizije, a za svrhu ozdravljenja dotičnog preduzeća. Kad god nadležni sud odredi po želji deoničara ili većine poverilaca pregled poslovanja kojeg novčanog zavoda, taj se pregled ima izvršiti od strane Centralne Novčanih Zavoda.

Austrijski zakon od 29. jula 1924. god. o izdavanju iznimnih mera prigodom privredne krize priznaje Centrali Novčanih Zavoda olakšice u pogledu sudskih taksa i prometnog poreza, a zavode, koji preduzmu sanaciju insolventnih preduzeća, oslobodava od poreza za emisiju akcija — povodom osnivanja novog zavoda za sanaciju ili povećanja akcijskog kapitala u svrhu sanacije insolventnih preduzeća — od prenosnih taksa, od poreza na promet efekata i valuta, od taksa po zakonu o taksama za garancijske izjave koje zavod za sanaciju izdaje poveriocima u prinudnom ravnanju, i od poreze na korporacije. Sem toga isti zakon dozvoljava da i pravna lica mogu biti postavljena za kontrolne organe nad poslovanjem, za nagodbene i stečajne upravitelje i likvidatore, i daje ministru finansija pravo da početkom ili tokom postupka predloži pravna lica za napred pomenute funkcije, a sud mora da prihvati njegov predlog. Kod toga dozvoljeno je da se favorizuju manje tražbine naročite vrste, koje pojedinačno ne iznose preko 5 miliona austr. kruna, da se tim poveriocima izdavaju predujmovi na njihova potraživanja, kao isto i onim poveriocima, koji trebaju novac za vraćanje uloga ili za plaćanja, koja služe socijalnim ciljevima. Sem toga sadržava navedeni zakon i druge odredbe, koje služe za pospešavanje postupka i za zaštitu poverilaca uopšte.

Naročito kod nas, gde je nagodbeni i stečajni sadanji postupak tako spor, potrebno bi bilo u interesu poverilaca, dužnika i privrede uopšte, da se isti što više pospeši i sprovodi putem stručnih ljudi. Ustanova, koja bi zbog javnog svog karaktera i renomea bila u stanju, da steče poverenje svih zainteresovanih krugova, koja bi sem toga imala na raspolaganje dovoljno sredstava i naročite rezerve za sanaciju insolventnih preduzeća, čije je postojanje u interesu javnosti i privrede, bila bi kod nas u stanju

da spase neprocenjive vrednosti narodnog imetka i da spreči po pri-
vrednu toliko štetno razgrabljenje i razvučenje produktivnih kapitala.

Centrala Novčanih Zavoda u Ugarskoj podupire i čuva inte-
rese novčanih zavoda i po traženju ministra finansija saraduje kod
podmirenja državne potrebe kredita i izvršuje poslove, koji stoje
u vezi sa državnim dugovima, a koji joj se poveravaju od strane
ministra finansija. Po traženju preduzeća, korporacija i privatnika
može ona preduzeti reviziju knjiga i slične radnje, ispitivanje knji-
govodstva i bilansa, intervenisati kod osnivanja privrednih i trgo-
vačkih društava, može posredovati poslove, koji spadaju u krug
rada poverljivih lica, konačno može fungirati kod likvidacija pre-
duzeća i firmi kao likvidator ili u sličnom svojstvu.

Centrala novčanih zavoda u Budimpešti kontroliše finansijsko
poslovanje, knjigovodstvo i uopšte rad dobrotvornih ustanova, za-
voda i sadužbina, koji imaju dozvolu za javno prikupljanje pri-
loga, odnosno koji su iz ma kog naslova subvencionirani od strane
države. Sem toga ona ima da vrši sve agende, koje bi joj bile
poverene posebnim pravnim normama.

U okviru ovih ovlašćenja može ista Centrala davati obične
i menične kredite, zajmove na nepokretnosti, na tražbine i prava
knjižena u gruntovnici, na efekte, robu (varante), sirovine, tovarne
listove, konosmane i ostale vrednosti kao i zaključivati druge
pravne poslove. Ona ne sme da odobrava kredite privatnim licima,
a sa osnivanjem industrijskih preduzeća, stvaranjem interesnih za-
jednica, poslovima u nekretninama i zakupima bavi se samo u
toliko, u koliko joj je to neophodno potrebno.

- Budimpeštanska Centrala Novčanih Zavoda odobrava svojim
članovima za osiguranje kontinuiteta njihovog poslovanja potrebne
kredite do ograničene visine prema njihovoj glavnici, kupuje u
cilju ulaganja svojih novčanih viškova prvoklasne menice inostranih
firmi i plasira svoju imovinu u druge likvidne i sigurne vrednosti.

Ista Centrala preuzima novčane viškove svojih članova na
tekući račun uz kamate i može koristiti se za svrhu vršenja svojih
zadataka reeskontnim i ostalim po ministru finansija dozvoljenim
kreditima, no ne sme se baviti primanjem uloga na štednju i,
prema tome, ne izdaje štedne (uložne) knjižice.

Dozvoljeno joj je da za vlastiti račun kao i za račun svojih
članova kupuje i prodaje vrednosne hartije, da služi za domicil
za menice svojih članova, da vrši inkaso menica i ostalih tražbina

svojih članova, da po nalogima istih vrši isplate i druge poslovne transakcije, uključivo posredovanje kod berzanskih poslova, kao i da za svakoga posreduje kod kupnje i prodaje državnih vrednosnih hartija.

Ugarska je centrala Novčanih Zavoda osnovana u obliku akcionarskog društva, koje ima dve vrste akcija: serije A i serije B. Akcije serije A preuzimaju novčani zavodi u razmeru njihovog sopstvenog kapitala. Cijena akcija glasi na nominalu od 400. — kruna, a na svakih 250.000. — Iz vlastitih kapitala učlanjeni novčani zavod treba da upiše po jednu akciju. Uplata je dozvoljena u deset beskamatnih godišnjih obroka. Akcije serije B (50.000. — po 4000.—K) preuzela je država i odmah uplatila. Sem toga država je Centrali Novčanih Zavoda stavila na raspolaganje naročiti rezervni fond za podupiranje i saniranje novčanih zavoda, koji služe javnom interesu, a koji se fond snabdeva sa 10% godišnjeg čistog dobitka. Sem toga stvara se iz godišnjeg dobitka i redovni rezervni fond za pokrivanje vanrednih gubitaka. Članovi Centrale mogu biti: 1) Akcionarske banke; 2) Opštinske, odnosno gradske štedionice, kao i — dozvolom ministra finansija-filiale stranih novčanih zavoda u zemlji; 3) Samostalne zadruge, koje se bave bankarskim poslovima; 4) Novčani zavodi, koji baziraju na specijalnim zakonima; 5) Blagajne zadužbina i 6) državni erar.

Članstvo po mađarskom zakonu u Centrali Novčanih Zavoda nije obligatno, već dobrovoljno, no zakon određuje, da mogu primiti uloge na štedne knjižice samo članovi Centrale; isto tako može se i državni i opštinski novac kao i novac koji se nalazi pod skrbništvom, polagati na uložne knjižice, ili na tekuće račune samo kod novčanih zavoda učlanjenih kod Centrale. Sem toga, za kaucije i uopšte kao zaloga za državni novac ili novac autonomnih ustanova, fideikomisa i depozita, dalje za novac sirotinjski i pod skrbništvom, mogu služiti samo vrednosne hartije odnosno uložne knjižice, koje su izdane od strane novčanih zavoda, učlanjenih kod Centrale. Dozvole za otvaranje novih filijala novčanih zavoda izdaje samo Centrala Novčanih Zavoda u Budimpešti, pa je stoga za upis firme jedne filijale potreban njen pristanak. Da bi zaključak glavne skupštine, koji se odnosi na prenos sedišta kojeg novčanog zavoda ili na povišenje kapitala, imao vrednost, i da bi se mogao uneti u trgovački registar, potreban je prethodni pristanak Centrale Novčanih Zavoda u Budimpešti. Svaki upis u

trgovački registar, koji se odnosi na novčane zavode ili njihove filijale, mora trgovački sud da javi odmah pomenutoj Centrali koja ima, u roku od 30 dana posle obavesti, pravo prigovora i utoka.

Bez sumnje postala bi Centrala Novčanih Zavoda i kod naših nesređenih prilika, naročito na polju novčarstva i bankarstva, najvažniji faktor za unapređenje privrede uopšte, a naročito učinila bi privredi i državi najveće usluge kod suzbijanja i savlađivanja privrednih kriza — postojećih i pretećih. — Ona bi znatno raste-retila državnu upravu i trgovačke sudove. Da bi bilo njeno dejstvo što manje ukočeno zakonima i upravnim propisima, mogla bi se i kod nas osnovati u obliku akcionarskog društva, od kojeg bi pola akcija preuzeli učlanjeni novčani zavodi, a pola država, odnosno, za nju, Poštanska Štedionica, eventualno i Državna Hipotekarna Banka. Ako se za novčane zavode dozvoli uplata u deset beskamatnih godišnjih obroka, mogao bi se sa njihove strane osigurati upis od 50,000.000 din., tj. 5,000.000 din. na godinu, šta bi sa 50,000.000 din. državnog udela u prvoj godini iznosilo 55,000.000 din. Najmanje isto toliku svotu bacili bi tekući računi u poslovanju te Centrale u svojstvu prometne kreditne banke i posrednika za vršenje prometa bez gotovine između pojedinih članova putem tekućih računa i obračunskih ustanova. Sem toga i samo vršenje državnog novčanog prometa preko svih učlanjenih novčanih zavoda povećalo bi znatno likvidna sredstva nove Centrale, a umanjilo bi upravne troškove države.

Da bi za našu Centralu Novčanih Zavoda mogli sastaviti zakonske propise, koji najbolje odgovaraju našim prilikama, potrebno bi bilo pre svega, da dobro proučimo poslovanje iste Centrale u Budimpešti, kod koje se možemo koristiti njenim devet-godišnjim iskustvom, kao i dejstvo austrijskog i čehoslovačkog zakonodavstva u istom cilju povodom poslednjih njihovih privrednih kriza.

Iskorišćenje stečenih iskustava naših suseda na severu stavila bi organizatore naše Centrale Novčanih Zavoda u mogućnost, da izrade hitno najpodesnije zakonske podloge za njen uspešan rad i procvet. Država bi pak ustanovljenjem Centrale Novčanih Zavoda skinula sa svojih leđa teret, koji na veliku štetu naše privrede — sada nije u stanju da snosi.

Dr. Pavlič.

Мањина акционара и резервни фондови.

од проф. Л. Таубера.

Г. Др. М. Тодоровић наводи у својој расправи о образовању резервних фондова код Акционарских Друштава (Економист“ Бр. 2. фебруар 1925. г.) случаје стварања несразмерно великих резервних фондова, који се доцније употребљавају не само за накнаду евентуалних губитака, но и за повећање главнице — и то без икаквих нових улога од стране акционара. Као последица ове праксе појављује се издавање мање дивиденде, а понекад чак остављање акционара у току низа година без икаквог прихода на уложени капитал, и на крају пренос акција по јевтину цену од стране економски слабијих акционара, који не могу да живе без сталног прихода, на имућније акционаре.

Др. Тодоровић покренуо је питање о томе да ли је ова пракса законита и да ли постојећи закони дају ситним акционарима, који се налазе у мањини, оруђе за одбрану против ових злоупотреба од стране већине. Он је у неколико речи одговорио на то питање позитивно, позивајући правнике да што детаљније образложе тумачење законских одредаба које се тичу те ствари.

Слажући се у начелу са гледиштем поштованог писца, ми би хтели да мало развијемо његову правну аргументацију. Из члана 80 и 33 зак. о акц. друштвима види се да правила сваког акционарског друштва морају садржавати одредбу о додељивању једнога дела чисте добити резервном фонду, а могу — и одредбу о одбитку једног њеног дела за тантијему („ако је ова друштвеним правилима предвиђена“, вели закон). Да ли могу акционарска друштва, према својим правилима, стварати на исти начин и друге фондове намењене другим циљевима, — о томе закон ћути. Али свакако ти фондови и додељивање њима извесног дела чисте добити морају бити предвиђени правилима. Обични зборови акционара не смеју да их оснивају простом својом одлуком. То се види из цитираног члана 33 став 2 и члана 80 став 2 зак. о акц. друш. У прилог исте тезе говори посредно и чл. 21 ст. 2 истог закона, према коме, ако друштво хоће да одобри оснивачима извесне користи за њихов рад и трошкове, те користи морају

да буду несумњиво и јасно означене у самим друштвеним правилима или иначе у нарочитом уговору, који ће се уз правила предати јавности.

Друштвена правила, наређујући одбитак од чисте добити за резервни фонд, прописују и износ тог одбитка (чл. 80 ст. 2), али, како изгледа, зборови акционара воде мало рачуна о тим прописима и уносе у овај фонд и веће суме него је предвиђено правилима (в. расправу д-ра Тодоровића стр. 112).

Ова је пракса очигледно незаконита, јер не води рачуна о постојећој јерархији у правилима и одредбама, које важе за акционарска друштва. Највећу правну снагу за акционарска друштва има закон: он несме да буде промењен статутима. Даље иду по реду статута, који не могу бити укинати, ма и у једној тачци, одлуком збора акционара; и само у погледу питања, која нису решена ни законом нити статутима, скупштина акционара има одрешене руке. То је од прилике иста јерархија, која постоји између устава, закона и уредбе.

Истина је да збор акционара може одлучити да се промене они параграфи статута којима је предвиђен резервни фонд, али ова одлука, да би била пуноважна, изискује већи кворум и одобрење Министарства Трговине и Индустрије.

Према горе наведеном, закон који је у важности даје могућности Министарству Трговина и Индустрије да предузме потребне мере ради заштите мањине акционара против оних евентуалних злоупотреба већине, на које је скренуо пажњу и г. Др. М. Тодоровић, и то или неодобравањем правила, која одређују сувише велике одбитке за резервни фонд, или неодобрењем оних промена правила којима се тежи повећавању ових одбитака без стварне нужде.

С друге стране, ако зборови акционара реше уношење већих сума за резервни фонд него што је то предвиђено статутима, те одлуке имају се сматрати као незаконите и бити или поништене *ex officio* од стране Министарства Трговине и индустрије према реферату изасланика, или проглашење за неважеће судском пресудом и то на тужбу једног или више акционара.

Основи те тужбе били би: незаконитост одлуке збора акционара и прекршај права тужиочевих, која су заштићена чл. 33 ст. 2 закона о акц. друш. и која би била оштећена

неиздавањем дивиденде или издавањем исте у мањем износу него што то произлази из биланса. Право тужбе појединих акционара може да буде образложено не само општим начелима грађанског права (види напр. француску јуриспруденцију код Thaller „Traité élémentaire de droit commercial § 686 bis), него и аналогјом са чл. 53 зак. о акц. друш., који признаје мањини акционара који престављају 1/20 главнице, па и појединим акционарима, право тужбе против чланова Управног Одбора, чак и кад већина акционара неће да их тужи.

Последицом успеше тужбе за поништавање одлуке збора акционара о неправилном повећању резервног фонда, била би подела између акционара оног дела чисте добити на име дивиденде, који је већина хтела да унесе у резервни фонд. На овај начин штета, коју би претрпели акционари, биће не само надокнађена, него и потпуно уклоњена, јер ће исти добити *restitutio in integrum*.

На завршетку морамо признати да је врло користан предлог г. Др. М. Тодоровића о промени недовољно јасних одредаба зак. о акц. друш. о резервном фонду, али мислимо да би и пре спровођења ове реформе, могле судска и административна пракса, и то не без успеха, започети борбу против горе наведених злоупотреба од стране већине акционара.

ПРИВРЕДНА ХРОНИКА

Iz prakse Državnog Saveta

1° — *Izdaci akcionarskih društava na ime raznih priloga, napojnica, pomoć sirotinji kao i na ime plaćene poreze ne mogu se smatrati da su oslobođeni poreze, po čl. 49. i čl. 51. zakona o neposrednom porezu.*

В. З. акционарско друштво из Београда, изјавила је тужбу Државном Савету противу решења Министра Финансија одн. Генералне Дирекције Непосредних Пореза од 27. новембра 1922 г. Бр.

30126 zato, što je tim rešenjem odobren razrez poreza koje je izvršilo Beogradsko Poresko Odelenje, koje je i sumo na ime plaćenog poreza, napojnice i pomoći sirotinji uzelo kao čist prinos toga društva i opteretilo ga porezom. Tužbeni navodi sastoje se u glavnom u tome, da su sve ove pozicije ne prihod već rashod, trošak za društvo, te se zato kao rashod, a ne deo čistog prinosa ne može ni opteretiti porezom. Svoje tužbene navode, tužilačko društvo bazira na tekstu čl. 51 zak. o neposrednom porezu, po kome je kod akcionarskih društava merodavan za ocenu čistog prinosa i za porezivanje bilansa za prošlu godinu.

Razlozi u otužbenom rešenju Ministra Finansija su sledeći: „Generalna Direkcija Neposrednih Poreza razmorila je kako molbu i ožalbene navode, tako i akta ovog predmeta pa je našla da je razrez poreza protivu koga je žalba izjavljena na zakonu osnovan i saobrazan čl. 49, 51 i 56 zakona o neposrednom porezu.

„Navod tužilačke Banke, da nije trebalo porezati sume koje je banka izdala na ime priloga, napojnica i milostinje, kao i na ime troškova za delove automobila i opravke istog neumesna je; takvi izdaci nisu vezani za rad bančin, koji se samo po čl. 49. zak. o neposrednom porezu priznaju kao troškovi radnje, već izdaci koje je Banka dragovoljno činila, a njih zakon ne priznaje, već u pogledu poreske obaveze oni podleže porezivanju kao bančina dobit.

„Tako isto i suma izdata na ime poreza bančinog nije trošak iz čl. 49. zak. o neposrednom porezu vezan za rad bančin, već dobit koja se kao takva porezuje i kod svih drugih radnja i zanimanja.

„Po čl. 51. zak. o neposrednom porezu, podneti bilans bančin merodavan je za poresku vlast u pogledu suma svih pozicija aktive i pasive i gubitka i dobitka po podnetom bilansu, ali ne i u pogledu podele bančine imovine i izdataka, koji se po odredbama zakona o neposrednom porezu nigde ne priznaju, kao i u pogledu nepravilne podele od stvarne dobiti. Upravi bančinoj slobodno je u granicama propisanih odredaba, raspolagati imovinom bančinom, a zboru akcionara da raspolaže imovinom i dobitkom po svojoj volji, ali u pogledu poreske obaveze, to se raspolaganje u izdacima priznaje samo u onoliko u koliko odredbe zakona o neposrednom porezu to priznaju, a svi ostali izdaci i druge dotacije učinjene iz ostvarene dobiti, koje zakon o neposrednom porezu ne priznaje, podleže porezivanju kao stvarna dobit kao i kod svih drugih radnja i zanimanja. Stoga se banka od ovakvih traženja ima odbiti kao na zakonu neosnovanih.“

Posmatrajući ovaj slučaj po izjavljenoj tužbi, Državni Savet je usvojio razloge iznete u otužbenom rešenju Ministra Finansija odn. Generalne Direkcije Neposrednih Poreza, a tužbu odbacio sa ovih razloga:

„Po čl. 51. zak. o neposrednom porezu, bilans je merodavan za određivanje poreze na čist prinos kod banaka i akcionarskih društva u opšte. Ali taj bilans ne može biti merodavan i za onu bančinu imovinu odnosno izdatke, koji se prema čl. 49. zakoua o neposrednom porezu ne priznaju kao trošak ili izdatak. Ako bi se propis čl. 49. napred pomenutog zakona drukče shvatio, onda bi time bilo otvoreno polje arbitrarnoj oceni same banke koliki će porez plaćati. Prema tome, odredba čl. 49. zak. o neposrednom porezu važi i u slučajevima predviđenim u čl. 51 istog zakona, kao što je to pravilno Ministar Finansija u svom rešenju isložio“.
(Br. 263 od 31-III-1925 g.)

Ova odluka Državnog Saveta je sasvim u duhu zakona o neposrednoj porezi, a odgovara i ranijoj praksi Državnog Saveta, koja je odredbu iz čl. 51. zak. o neposrednom porezu uvek uzimala u gornjem smislu, t. j. da je bilans banaka i akcionarskih društava merodavan za poresku vlast u pogledu sume pozicija aktive i pasive i gubitka i dobitka po podnetom bilansu, ali ne i u pogledu bančine imovine i izdataka, koje se po odredbama poreskog zakona (čl. 49.) nikome ne priznaju.

2° — *Po rešenju Ministarskog Saveta od 30. jula 1923. g. C. Br. 44430, oslobođene su plaćanja svake državne dažbine i svi carinski, trošarinski i monopolski predmeti koji su zatečeni u III. zoni Dalmacije i na Sušaku u momentu evakuacije.*

A. K. iz Splita, izjavila je tužbu Državnom Savetu protivu rešenja Generalne Direkcije Carina odnosno Ministra Finansija od 17. februara 1924. C. Br. 3701 i tražila da se isto rešenje poništi kao protivno zakonu. Tužbini su navodi u glavnom ovi: tužilja ističe i dokazima uz tužbu i onima koji se u aktima nalaze utvrđuje, da je ona svu svoju robu prilikom evakuacije treće zone prijavila nadležnim vlastima, te se prema tome ta njena roba ne može sada više cariniti u smislu napred pomenutog raspisa, i sve šta joj je carinska vlast naplatila ima joj se vratiti. Prvostepena carinska vlast međutim, dakle nadležna carinarnica je tužilju oslobodila plaćanja svakih dažbina, no Generalna Direkcija Carina po saslušanju Carinskog Saveta, poništila je rešenje carinarnice sa ovih razloga: „ništi se rešenje carinarnice iz razloga što se pomenuta roba, kada je stupilo na isto rešenje Ministarskog Saveta C. Br. 44430 od 30—VII— 1923 g. nije ni nalazila u III zoni već u inostranstvu, pa se prema tome na nju ne mogu primeniti povlastice iz pomenutog rešenja.“

Rešavajući ovu stvar po tužbi, Državni Savet je poništio gornje rešenje Generalne Direkcije Carina sa ovih razloga: „Prema Rešenju Ministarskog Saveta od 30. jula 1923. g. C. Br. 44430, oslobođena su plaćanja svake državne dažbine i svi carinski, trošarinski i monopolski predmeti koji su zatečeni u III Zoni Dalmaciji i na Sušaku u momentu evakuacije, a ne kako Ministar tvrdi u momentu donošenja pomenutog rešenja. To se jasno vidi

iz toga rešenja, jer se u njegovom prvome stavu naređuje „da se već do sada uplaćena državna dažbina na ove predmete vrati licima koja su je platili“. Da je povlastici dato povratno dejstvo od dana evakuacije potvrđuje se i u drugome stavu rešenja pod „u pogledu naplate carine, trošarine i monopolske predmete na Sušaku i u III Zoni Dalmacije posle evakuacije“.

Prema uverenju sporedne carinarnice u Zenuniku od 22. decembra 1923 g. Br. 3083, tužilja A. K. iz Murvica, prijavila je prilikom popisa robe zatečene u evakuisanoj zoni i 5988 špilja karata za igranje, pa zato u ovome slučaju ima mesta primeni povlastice iz rešenja C. Br. 44430 od 1923 g.“ (Presuda Državnog Saveta Br. 38980 od 17 januara 1925 g.)

Razlozi Državnog Saveta sasvim su umesni. Napred pomenutim raspisom išlo se na to, da se našem stanovništvu u evakuisanoj III Zoni u Dalmaciji i na Sušaku koje je bilo pod tuđim gospodarstvom pomogne naročito u ekonomskom pogledu. I kad je pomenuti raspis Ministarskog Saveta imao u glavnom to za cilj, onda je Generalna Direkcija Carina zaista pogrešila, kada je u primeni toga raspisa shvatila suviše široko fiskalni interes.

D-r. D.

Социални рад на селу.

Привредна, политичка и морална криза кроз коју већ више година пролази наша земља тешко погађа село и сељаци. Нагло увучени у замах једног сложеног државног апарата, сељаци трпе све последице његовог привременог или сталног поремећаја. Одјек варошке кризе на село у толико је болнији што наше село ничим није припремљено за одбрану од друштвених зала која доноси материјална култура у својој првој фази. Нас у Југославији мора озбиљно забринути стање најмногобројнијег дела становништва, јер од његова здравља и морала зависи највише будућност земље.

I. *Беде нашег села* највидније су на примеру *аграрне реформе*. Могло се мислити да ће она олакшати нашем селу прелаз из тихе и учмале патриархалности у модеран живот пун тешкоћа и опасности. Она међутим то није учинила. Провођена је без плана, са административном рутином најгоре врсте, да и не говоримо о злоупотребама партијског повлашћивања. Земљу су добили само неки добровољци и ратници, и то често људи који је никад нису радили, нити је сада

раде. Без земље су остали прави земљорадници, и то у крајевима где би реформа јединствено утицала на сређивање наших политичких и националних прилика (Јужна Србија, Хрватско Загорје, Војводина). Велики део подељене земље не засејава се, а укупна пољопривредна производња опала је за 30, 40 и 50% према ранијем жетвеном приносу. Аграрна реформа није успела зауставити емиграцију са села, већ је потреба за исељавањем чак јако порасла после 1918.

Не стојимо боље на другим пољима. *Здравље, просвета и саобраћај* — та главна средства народног напретка — код нас су на врло ниском ступњу. Негде су чак у опадању према ранијем стању.

Наш сељак свих покрајина изишао је из рата телесно и нервно исцрпен. У село су донесене страшне заразне болести. Није учињено шта треба да се то лечи, те су читави крајеви пустошени сифилисом, а свуда се све више умире од туберкулозе. (На страну то што је Београд најтуберкулознија варош у свету). Алкохолизам је наша национална болест. Исхрана сељака је рђава и недовољна. Он не зна за купање и за друге основне здравствене потребе. Деца се рађају кржљава и рђаво су негована. Њихова смртност већа је 20 пута но у Енглеској: — половина наше деце умре пре седме године. Услови становања су очајни. Без прозора, без патоса, без кревета, без здраве воде, без нужника, — сељачки станови су легла заразе.

У *просветном* погледу, ми смо међу последњим народима европским: иза Бугара и Грка. Имамо свега 30% писмених. Они који су прошли кроз основну школу (често само два или три разреда), губе убрзо сваку везу са књигом и учењем. Званично се ништа не чини за просвећивање одраслих. Покушаји са читаоницама и предавањима за народ нису дали никаквих резултата. Нарочито је бедно стање нашег женскиња које слабо похађа школу. Домаћинске школе су тако малобројне да су једва спомена достојне. Без просвете, међутим, остају без успеха све економске реформе и хигијенске поуке.

Нема имена за стање наших *пушева*, нарочито у неким покрајинама (Србија, Јуж. Србија). По томе, ми смо последњи народ у Европи. Стварно добрих путева имамо у целој Југославији мање од 1000 км. Железничке пруге су одвећ ретке и рђаво спојене. Читава област од 50.000 кв. м. (површина равна предратној Србији) нема ни једног метра пруге. Село је откинуто од сваког другог живота, јер је путовање читаво скупо и напорно предузеће кога се нико не подухвата без велике нужде.

Је ли чудо онда што је сељак удаљен од јавног живота и што живи изван домашаја културног напретка? На сељака пада већа половина једног тешког јавног (државног и само-

управног) буџета од 15 милијарди динара, док се на село троши једва четвртина те суме. Он о утрошку буџета не зна ништа, као ни о правцу којим се крећу општи државни послови. Неупућен у питања јавнога живота, сељак зловољно и злурадо гледа на све варошане, нарочито на господу. Изван културе, он завидљиво и са мржњом посматра све „луксузе“ наше малене и слабачке цивилизације. Лаган и завараван од свих, он диже руке од свега што није његов себични и тренутни интерес: продаје се о изборима, обмањује на пијаци, губи своју стару честитост. — Тако се поред здравља, нагриза савест и морал најсвежијих елемената народа, трује се извор са кога би могао доћи лек нездравом и хаотичном градском животу.

Нико се не брине њрвенствено о селу и његовим недаћама. Привредне установе које постоје — земљорадничке задруге, пољопривредна и господарска друштва — слабе су и несавремене. Политичке странке, чак и оне које се називају сељачким, воде „велику државну политику“, решавају крупна национална и државо-правна питања, и не стижу да се забаве сељаковим свакодневним потребама.

II. *Шта радиџи?* — За све крајеве наше земље, са изузетком Словеније, важи ово: *на нашем селу још није рађен један организаторски посао у економском и културном погледу.* Рад на верском и националном буђењу или на чисто политичкој агитацији можда је био потребан у једном периоду историје. Данас је он постао недовољан. Показало се да је демократија политичких „права и слобода“ једна груба лаж у једном народу који је неписмен, заваљен у балкански јавашлук и средњевековни ропски дух, који не уме да ради земљу и не зна за најобичније здравствене прописе, кога сви лажу и поткрадају, за кога су закон и држава нужно зло. Место националистичке и политичке демагогије, треба приступити најзад оном послу који још није рађен на селу, а који једино може оспособити наш народ за улогу намењену Југославији на Балкану и у свету, — треба предузети темељан *социалан рад.*

Шта је то социалан рад? По нашем мишљењу, данас се намећу нови методи рада на селу:

1). Место привидно крупног, у истини површног и празног вођења велике политике, треба да дође *сиџан организаторски рад*: стварање задруга и синдиката, удружења за набавку, прераду и продају, течајева за неписмене, васпитање одраслијег сеоског света за рационалнији рад у свима гранама привреде и практичног живота; течајеви из науке о здрављу, испитивање и решавање практичних питања, и то баш оних која у дотичном крају сељаке највише интересују.

2). Место просјачења сељачких гласова, треба почети *даваџи сељаку* од кога се до сада само тражило. Једино чи-

нећи услуге, интелектуалци могу постати сељаку потребни. То давање, мора бити савестан рад интелигенције око подизања културног и економског нивоа сељака, како је то напред истакнуто.

3). Место лажне великодушности политичара који „живе за народно добро“ и сентименталне болећивости филантропа, ваља рад на селу истаћи као *ошћи интерес наше културе* и као властити интерес оних који желе да једном живе у здравој напредној и цивилизованој средини.

4). *Сељака* не треба потискивати у позадину већ га *осиособићи да сам учесћује* у стварању и вођењу привредних и културних установа. Највећи успех биће ако се из сељачких редова издвоје социални радници, који ће интелигенцији олакшати тај рад.

Тога ради, ваља ступити у *нејосредан додир са сељацима*, додир што трајнији и интимнији. Прићи му кад год се и колико год се може; одлазити у његову кућу, видети како живи и ради; позивати га себи, позајмљивати му новине и књиге; организовати путовања деце и омладине у друга села и вароши; приређивати пољопривредне и сточарске изложбе и утакмице, итд.

У свему овоме раду показати апсолутну искреност и чистоту намера. Тако стећи његово поверење без кога је немогућна *његова сарадња* на великом делу општег препорођаја.

III. *Како радићи?* — Испитивање прилика у појединим покрајинама довело нас је до ових закључака: 1) посао није свуда исти, нити се може обављати на исти начин; 2) задругарство, главно средство социалног рада на селу, не може се задржати у својој садашњој форми, већ се мора преобразити; 3) нарочиту пажњу ваља обратити на положај наше жене на селу који је необично бедан.

1. *Посао није свуда исти*. Вођена у истом духу, акција мора бити различита према крају у коме се изводи, јер свака покрајина, ако не и свако село, има своје особите потребе.

Тако нпр. *Јужну Србију* највише боли то што аграрна реформа није у довољној мери водила рачуна о потребама мештана; а и доведени колонисти остављени су без довољно срестава за рад и живот. У корист једних и других мора се водити нарочита борба у јавности. Питање безбедности у уској је вези са неспособношћу наше управе, која је партизанством и безразложним сумњичењем читавих социалних или верских редова створила општу несигурност и неповерење у власт. Тако је убијена вера да садашња генерација и овако формирана држава могу решити проблеме који вековима муче ове крајеве и које је ваљало коначно решити заједно са нашим националним и териториалним питањем. Даље ваља овде покушати да се удруже произвођачи дувана и мака у задруге

за добијање боље цене од државе и трговаца. У колонизованим крајевима, помоћи дело „аграрних заједница“ или оснивати нове задруге модернијега типа. Сама колонизација је државни посао, али приватна иницијатива може много допринети, како се видело у Немачкој и Аустрији.

У Србији је нужно: а) извршити деобу свега државног и манастирског имања међу сељаке који немају доста или никако своје земље; б) разграничити државна и општинска имања, како би се најзад видело шта је чије, и сву мртву земљу дати сељацима у рад а обешумљену Шумадију пошумити; в) организовати сељаке у задруге и синдикате, како оне што остају на селу, тако печалбаре и покретне елементе, полу-сељаке што иду у варош и убијају цену радној снази. Ваља испитати прилике сељака, који са великим бројем породичних чланова живе на премаленој површини земље. Ценањем таквих породица створио би се одличан колонизациони елемент: за Србију и за друге покрајине, а олакшао би се живот онима на дому у завичају.

У Босни и Херцеговини: а) организовати сељаке ради што бољег искоришћења аграрне реформе; б) државну необрађену земљу, које има доста, разделити без-земљашима; в) усред-средити јачи економски и културни рад на средњу и западну Босну.

У Лици и Загорју, где је пренасељеност, биће нужно делити велике породице, колонизовати их, како би се добиле нове за живот и рад способне сељачке јединице.

У Далмацији, се поред проблема предње врсте, намеће организовање приморског становништва с обзиром на разне гране приморске привреде, а у далматинском Загорју ваља развијати задружни смисао на бази земљорадње. Ликвидирање аграрних односа у Далмацији мора једном изићи из руку судова и сматрати се као једно чисто социално питање, као и остали послови око аграрне реформе.

У Војводини, је најважније ојачати ситни посед настао колонизацијом, продужити стварање водених задруга, репарских и житарских удружења, и т. д. Можда нигде као у овом крају нису тако јасно ударене разлике између сељака-капиталиста, аграраца у великом стилу, и економски слабог сељака. Оваква ситуација је као створена да се тај многобројни сељачки елемент организује у земљорадничке синдикате и задруге модернијега типа.

У Црној Гори, нужан је велики напор у смислу појачања просвете, стварања саобраћајних веза са другим покрајинама Ту, као и у Лици и Херцеговини, ваља пошумљавати кршеве јевтиним и слободним средствима: сађењем багрема киселог дрвета липе, леске, трешње, оскоруше и др.

Многе од ових тешкоћа зацело не може отклонити и само ситан социални рад. Морају доћи и знатније политичке и административне мере. Социални рад скреће сељацима и јавном мњењу пажњу на ова питања, кад не може да их реши, и самој политици даје један економски и социалан садржај који ова иначе нема.

2. Наше задругарство се мора модернизовати. Поред ових послова, особитих за поједине покрајине, има других, економске и културне природе који су нужни свуда. Задругарство је најбољи пут за те послове. Али оно мора из основа изменити свој карактер. До сада су код нас задруге сматране као врста удружења за узајамно помагање. Мало се где задруга схвата исправно, т. ј. као средство да се сељаку не само смање расходи (заједничким снабдевањем), већ и увећају приходи (организовано заједничком прерадом производа и задружном продајом производа). Зато, место сваштарских задруга које раде све а нису нарочито спремне ни за једну врсту рада, ваља оснивати специјализоване задруге према потребама и могућностима свакога краја: сточарске задруге (за оплемењавање и размножавање стоке или једне врсте стоке), рејарске, за заједничку продају фабрикама шећера, житарске, млинарске, дрварске, воћарске, задруге за индустријске биљке, (дуван, мак, конопља, пиринач,) живинарске (за бољу производњу и продају јаја и живине), вртарске (нарочито близу великих вароши где се продаје много поврћа), водене, (за одбрану од поплаве, за исушување и мелиорацију тла, за употребу воде), уз припомоћ Министарства Пољопривреде, које за то има нарочите кредите; најзад, здравствене задруге за снабдевање лековима и за добијање јевтиног лекара у селу. Само такве живе и еластичне организације биће кадре да ступе у борбу са јаким приватним предузећима.

Питање земљорадничког кредита једва једном је заинтересовало и владине кругове. Но нови закон не обухвата проблем тако да се приватним зеленашима и банкама одузме могућност да цеде сељака. Питање ће у толико мање бити решено овим законом што ће и задруге које он предвиђа. — сасвим нејасно, у осталом — имати све недосаатке постојећих српских и хрватских задруга. Зато треба обратити пажњу на последице тога закона; научити сељаке како да удесе задруге и како да се служе са кредитом; евентуално утицати на неке добронамерне чиновнике, упутити их у ово преважно питање села и приволети да у пракси коригују закон и своје методе.

У последње време, задругарство се и код нас почиње специјализовати, али ту еволуцију треба убрзати и упутити сигурним правцем. Само брзим и енергичним радом може се поправити оно стање које ће некимма можда изгледати описано одвећ црно, а које је у истини врло озбиљно, ако и није

беспомоћно, истини треба храбро гледати у очи, и онда пуним махом захватити у дело. То дело *економског и социалног организовања* — не моралне и патриотске проповеди — у ствари је наставак дела за ослобођење нашег народа, и једнак значај има за нлшу будућност, ако не и већу.

3. *Наша жена на селу* заслужује највећу пажњу свих социалних радника. Велика мученица од увек, наша жена је пропатила неиздржљиве муке за време светског рата. Давала је без роптања крв своје крви, у уверењу, да ће национално ослобођење донети и њој лепше дане. У слободи, она је опет заборављена: непросвећена је и њен положај у друштву није ни за длаку измењен. Неколико одржаних домаћичких течајева нису растргнули ни једне карике у тешком окову незнања у коме се наша сеоска жена налази. Досадање организовање наших жена почињало је увек одозго, а још никада одоздо где је 90% жена. Време је да се приђе нашој радној жени, сељанци и радници, и да се оне организују, по предлогу практичних феминиста као што је г-ђа Јованка Шиљак, у *сеоске привредне женске задруге*, док не почну улазити у опште привредне организације, где ће бити заједно са људима. Свака општина треба да има своју женску задругу. Кроз ту задругу сав женски рад нашао би купца, а задруга би јевтино снабдевала свим женским потребама. Ту би се улагале женске уштеде. Кроз задругу би се код жена будила свест да је и жена човек са свима правима и дужностима. Кроз њу би се жена просвећивала и оспособљавала за своју особиту улогу мајке, домаћице и васпитачице своје деце. Женске задруге би, доцније, делегирале своје чланове у општинске управе, а савез женских сеоских задруга слао би своје делегате у Парламенат. Треба најзад престати са милосрђем и филантропијом, јер тиме се жена понижава и одстрањује. Жене треба организовати у привредна и културна удружења где су чланови равноправни, где се негује људско достојанство и практикује социална дисциплина.

Све ове врсте социалног рада на селу најбоље могу обављати *учиџељи* и *учиџељице*, али и сви они који су у непосредном додиру са сељаком: *свешџеници*, *економци*, *лекари*, па и они варошани који чешће долазе у везу са селом. Нарочито могу бити корисни *студенти* са села или из мањих места. Ни интелектуалци ни остали варошани не треба да забораве ово: *нећемо имаџи ни праве кулџуре, ни велике џрговине, ни најредне индустрије све док не подигнемо село и сељака*. Зато радећи за њих ми у ствари најбоље и најуспешније радимо за себе.

Д-р Драгољуб Јовановић.

Рок важења царинских повластица из расписа ЦБр. 61602

У своме чланку „Наша трговинско-царинска политика после рата“, који је изишао у свесци за април овога часописа, ја нисам довео ни у колико у сумњу исправност чувенога расписа Генералне Дирекције Царина ЦБр. 61.602/920 о царинским повластицима при увозу робе. А за то је било разлога. Јер, тражећи и проучавајући документе о нашој царинској политици после рата, пре две године, ја сам био опазио да су и привредна удружења и Министарство Трговине и Индустрије тражили да се царинске олакшице из решења Министарског Савета ЦБр. 17.392/919, са извесним изменама, продуже још за годину дана, али да поменути распис којим су царинарницама саопштене одлуке из решења Привредно-Финансијског Комитета Министара ЦБр. 55.590/920 о продужењу царинских повластица, не одређује никакав рок за важење тих повластица. Сем те несагласности, сумњу у мени о исправности расписа 61.602 породила је нарочито околност што је у концепту расписа било предвиђено. . . „да се решење Министарског Савета од 23. септембра 1919. год. ЦБр. 17392 продужи да важи још за годину дана а са следећим изменама“, па је то место прецртано. Помисао да ово није смело бити учињено могла је разбити само несумњива јасност решења Комитета ЦБр. 55.590 да је оно без рока важења. Али, те јасности није било. Ту јасност могло је дати само оригинално решење Министарског Комитета, тј. решење са оригиналним потписима Министара, али се то оригинално решење није никако могло пронаћи. Није било ни преписа истога решења са потписима Министара. Постојао је само један акт без потписа министарских означен као „концепт“ решења. И пошто оригинално решење није нађено, ја онда нисам смео своју сумњу претворити у поуздан закључак да је распис ЦБр. 61.602 нетачан у погледу рока важења. Помишљао сам да оригинално решење Комитета, које је негде затурено, гласи без рока, или да тако гласи оригинални распис ЦБр. 61.602, тј. такав акт са оригиналним потписом Министровим. После се видело да такав акт, који би се као оригинал расписа чувао у Генералној Дирекцији Царина, не постоји. Решење Комитета ЦБр. 55 590 обрађено је и објављено у „Службеним Новинама“ у виду расписа, и то са означањем на крају: „Из Канцеларије Генералне Дирекције Царина ЦБр. 61602“, како се објављују службени огласи, а не са потписом Министровим, како се објављују министарска решења и расписи. У конкретном случају овако је тим пре требало поступити што дотични распис има карактер закона и што он није сагласан са решењем Комитета ЦБр. 55.590.

Оригинал тога решења (са потписима Министара) откривен је на овај начин. Пошто сам свој напред поменути чланак већ био дао „Економисту“, ја сам у разговору са начелником Тарифског Одељења Г. Д. Царина поменуо да јако жалим што нисам могао пронаћи оригинал решења ЦБр. 55.590. На то ми је он, на моје изненађење, рекао да се исто решење налази у његовом Одељењу. Раније је оно и тамо узалуд тражено. Прегледавши решење, ми смо утврдили ово: — да се из побуда, „реферата“ решења види да се тражило да се повластице из решења ЦБр 17.392/919, са изменама, продуже да важе још за годину дана; да је Министар Финансија, који је тога ради и поднео предлог за решење Привредно-Финансијском Комитету Министара, свој реферат завршио речима: „Уваживши изложене разлоге, част ми је предложити... да изволи донети следећу одлуку:“; да се у „диспозитиву“ решења, ни у деловима излагања повластица и олакшица, ни на завршетку решења (где се каже: „Ово решење ступа на снагу...“ а где је испуштено да се стави још: „а да важи за годину дана“), не помиње рок важења датим повластицама; да формула решења Комитета гласи: „Привредно Финансијски Комитет на својој седници... решио је да се усвоји предњи предлог Министра Финансија“. — Ускоро потом појавило се у Генералној Дирекцији Царина питање о исправности расписа ЦБр 61.602, и онда је донета одлука да је његова правна важност неоспорна, јер да је распис позакоњен у смислу Устава.

Писац, међутим, остаје при своме мишљењу да је распис ЦБр. 61.602 неправилан по своме историјском постанку; да је правно неисправан, и да треба наредити истрагу према ондашњим, одговорним чиновницима у Ген. Дир. Царина, који су тај распис спровели и порадили да се позакони, и да потом ваља предмет упутити Правничком Одбору на мишљење како у погледу рада и одговорности дотичних чиновника тако и у погледу правне важности расписа односно рока његовог важења, па да онда Министар Финансија, по саслушању Привредно—Финансијског Комитета донесе своје решење по овом важном предмету. За то мишљење говоре ови разлози:

(I) Расписи треба да одговарају циљу и духу закона, односно решењима Министарског Савета или Комитета Министара, донетим сходно законским овлашћењима. У конкретном случају тај услов доброга законодавства није задовољен. Јер, када се из реферата решења ЦБр. 55.590/20 види да се царинске повластице и олакшице хоће и има да продуже још за годину дана, што се нарочито утврђује изразом ресорнога Министра Финансија „Уваживши изложене разлоге“, употребљеном на закључку „реферата“, и када се према изразу „да се усвоји предњи предлог Министра Финансија“, упо-

требљеном у тексту одлуке Министарског Комитета, даде закључити да су тиме усвојени и разлози решења, дакле и замишљено време за важење решења, — онда се има узети да је поменуто решење Привредно-Финансијског Комитета имало да важи годину дана и ако тај рок у „диспозитиву“ решења није био изрично поменут. Решење са оба своја дела, „рефератом“ и „диспозитивом“, чини једну идејну, логичну и правну целину. Што рок важења у диспозитиву дотичног решења није поменут, то може бити или свесно огрешење у смеру изигравања намере Комитета, или омашка састављача решења. Узимамо да је овај други случај. Али, када је та омашка учињена, што се доказује тиме што је у оригиналу расписа ЦБр. 61.602/20, којим је поменуто решење спроведено за примену, било предвиђено; „да се решење Министарског Савета од 23. септембра 1919. год. ЦБр. 17392 продужи да важи још годину дана а са следећим изменама“, онда тај логични и неопходни став није смео бити прецртан, него је требало, под претпоставком спорнога тумачења дотичног решења у погледу времена важења, упутити Министру Финансија представку да се исто решење подвргне ревизији, односно исправци Привредно-Финансијског Комитета. Не само да Дирекција Царина није била надлежна, него ни сам Министар Финансија није био надлежан да односно решење расписом обнародује тако да важи без рока, јер би то било преиначење јасно изражене намере у реферату решења да оно има да важи само за годину дана. Као и основно решење из 1919 године о царинским олакшицама, тако и ово продужно решење о томе из 1920 године донето је „у знаку снабдевања и обнове земље“, и то нарочито ради опустошене Србије. И решење ЦБ. 55.590 није имало задатак и намеру да односним привредним сталежима даде оне повластице без рока. И зато, када је у смислу чл. 130 Устава требало још потребна административна решења предложити за позакоњење, Генерална Дирекција Царина није требала да предлаже за позакоњење распис ЦБр. 61.602. Ово тим пре што је погрешка расписа у погледу рока важења била откривена, него је требало тај распис укинути, па спровести друго решење о царинским олакшицама ради помагања индустрије, пошто решење ЦБр. 55.590 није било донето само тога ради. Крајем 1920 године земља је у главном била подмирена потребним увозом, а крајем 1921, а нарочито 1922, године радиност у земљи била је обновљена, те није требало оставити да поменути распис важи и даље, онакав бар какав је. Услед тога је фискус изгубио више стотина милиона динара прихода од царине, ако не и читаву милијарду, и услед тога је дат и погрешан правац развоју индустрије у земљи. Јер, благодарети повластицама из расписа ЦБр. 61.602, ми смо

добили или проширили и такве фабрике и индустрије за које наша земља није повољна средина производње.

(II) Најкомпетентнија личност за вођење царинске политике у оном времену изјавила је писцу да се хтело да решење ЦБр. 55.590/920 важи годину дана, само да се имала намера да се оно продужи да важи још шест месеци.

(III) Што распис ЦБр. 61.602 није на правилан начин ни обнародован ни позакоњен. Он је обнародован у „Службеним Новинама“ (бр. 217 920) са означењем на крају: „Из Канцеларије Генералне Дирекције Царина“, у место са потписом Министровим или Генералног Директора. Он је Законодавном Одбору послат као прилог у простом препису свога текста, без икаквог озваничења: и без потписа старешине надлештва и без оверења текста. Да је Законодавни Одбор био распис узео у разматрање, он га таквог не би позакоњо, него би га повратио са захтевом да му се пошље у веродостојном службеном облику, и то заједно са основним и за њ меродавним решењем ЦБр. 55.590/920. И онда би Одбор, без сумње, уочио несагласност расписа са решењем у погледу рока важења, па распис не би ни позакоњо. Али, Одбор распис никако није ни узео у разматрање у остављеном року, те је услед тога узето да је распис позакоњен у смислу чл. 130 Устава. Истина, у чл. 72 Закона о буџетским дванаестинама за април—јули 1925 овлашћена је „Краљевска Влада да на предлог Министра Финансија може решење Привредно-Финансијског Комитета Министара ЦБр. 61.602... по потреби мењати, допуњавати или укинути“, те би се могло закључити да је поменути распис тако, и ако доцкан, заиста позакоњен. Али, то би био брз и погрешан закључак. Пре свега, апсолутно је нетачно да је решење Комитета под ЦБр. 61.692/920; решење Комитета је из ранијега времена и носи ЦБр. 55.590/920. Ова нетачност налази се и у књизи „Општа Царинска Тарифа“, коју су приредили Др. Франо Господнетић и Др. Конрад Шмид. Међутим, као што се из изложенога већ видело, акт ЦБр. 61.602 јесте распис Генералне Дирекције Царина којим је она одлуке из поменутог решења Комитета спровела у примену, и то на својевољан начин тумачења и проширавања у погледу рока важења. Затим, што је још важније, Народна Скупштина није примила к знању садржину расписа ЦБр. 61.602. Она је била у правној заблуди мислећи да је тај распис донет и позакоњен на правилан начин и да је беспрекоран и у погледу важења. Па како све то стоји, како наиме тај распис законодавац свесно и вољно није никако и никад примио, то из тога следује закључак да тај распис по својој садржини за законодавца као и да не постоји. И зато државни органи који тај распис примењују, царински и контролни, могу, сада пошто се открила његова

незаконитост, његову примену оспорити и одрећи. Што је тај распис већ на измаку свога важења (јер ће се ускоро донети нов закон о општој царинској тарифи и царинско-индустријски режим друкчије регулисати) и што је фискална штета од тога расписа огромна, те и ненакнадива, бар сва, то не мења правну страну питања.

(IV) Приговор да нема места административној истрази ради утврђења одговорности ондашњих дотичних чиновника, јер да „мртва уста не говоре“ пошто је ондашњи Министар Финансија Коста Стојановић умро, није оправдан, јер пок. Стојановић није био распис ЦБр. 61.602 потписао, те да би исти чиновници, један или више њих, имали оправдање за израду расписа без рока. С обзиром на наведено мишљење водитеља царинске политике онога времена није ни мало вероватно да је пок. Стојановић могао уопште дати и усмено одобрење за такав састав расписа. Потребно је да се ствар расветли и утврди који је то био чиновник који је наведено место у оригиналу расписа ЦБр. 61.602 прецртао, и који је распис пустио у примену без рока важења. Чиновници су позвани да решења и законе примењују онакве какви јесу, а не да их ненадлежно проширују и преиначавају.

(V) И зато је безусловно потребно да се предмет о коме је реч, најпре упуту на стручно правно мишљење Правничком Одбору при Министарству Финансија ради правилнога решења и даљег законског рада по истом предмету.

Јеленко Петровић.

Довесов план и међусавезнички ратни дугови.

Довесов је план дело светскога гласа на коме данас почива привредни мир целог света. Предлози његови прихваћени су и санкционисани од Савезника и Немачке на Лондонској Конференцији. Први Комитет Стручњака, наменован од Репарационе Комисије 30. новембра 1923. поднео је свој једногласно усвојени план Репарационој Комисији 9. априла 1924. Тада су на Лондонској Конференцији 16. августа 1924. Довесов план усвојили представници влада: Белгије, Велике Британије (са представницима влада Канаде, Аустралије, Новог Селанда, Јужне Африке и Индије). Француске, Грчке, Италије, Јапана, Португалије, Румуније, наше Краљевине и владе Немачке, којима су пришли са тачно одређеним пуномоћјем

и представници владе Сједињених Држава, а затим и представници Репарационе Комисије.

На предлозима Довесовог плана су сарађивали светски стручњаци и сада су они примењени на практичан живот у циљу да привредном обновом Немачке и њеним напретком буду омогућена репарациона плаћања Савезницима и удруженим силама. Тај нови привредни систем даће пак постепено целоме свету привредни мир и напредак. Основна црта Довесовог плана је дакле чисто привредног карактера.

И због свога циља и због своје примене на економско-политички живот, Довесов план пружа користи и нама, јер обновом привреднога мира, узајамнога рада и међународне привреде утакмице, обнавља се и наша земља, а од тога имају користи широки слојеви нашега народа. Осим тога и материјална директна корист произилази из обавеза по репарационим плаћањима Немачке за Савезнике и удружене силе, па и за нас, и то у два облика: у готовом новцу и у испорукама у натури.

Са поменутом материјалном страном обнове у тесној је вези и питање регулисања међусавезничких ратних дугова, које је у последње време у великој мери узбудило духове целог света.

Привреда и финансије савезничких народа налазе се данас пред тешким проблемима, у толико тежим, што би наплате по Довесовом плану, које тек постепено предстоје, Савезници употребили до последње паре на своје најпрече потребе, за обнову привреде и побољшање финансија, у место да их одмах дају у отплату својих ратних дугова.

Сада су напрегнуте све прве стручне економско-финансијске снаге, да питање међусавезничких ратних дугова реше по нарочитом плану међусобног изравнања или регулисања, што ће се узети у претрес на идућој савезничкој конференцији. Хоће ли уређење ратних међусавезничких дугова бити у вези са репарационим исплатама по Довесовом плану или ће се одвојено, или неким комбинованим начином решити, — зависиће од схватања и одлука идуће савезничке конференције.

Тако је у последње време истакнуто у јавности неколико важних момената за оцену и решење међусавезничких ратних дугова. Чувени енглески економист Кеупес, сматра да су ратни дугови политичке природе, а не обичне, трговачке и финансиске трансакције. Зато ратни дугови немају вредност обичних финансијских дугова. Британска влада и сама у неколико наговештава умесност тих излагања, јер узима као разлог за редукцију својих потраживања од Европе и то, што су међусавезначки ратни дугови закључени за заједничку акцију. Само она ту редукцију француског дуга према Великој Британији заснива на принципу обезбеђења годишњих ануитета

из самих привредних, националних француских средстава у првом реду, па тек у другом реду од годишњег доприноса сразмерног делу Довесових ануитета.

Сасвим је природно да Велика Британија гледа да свој огромни терет, који ју је притиснуо као последица рата, покрије према Америчким Сједињеним Државама својим потраживањима од Европе и успе ли у томе правцу, она ће се великим делом ослободити тешких финансијских брига. Али такво решење, које би било у првом реду независно од Довесових ануитета, јер би они дошли на друго место, имало би тешких последица не само по Европу, већ и цео свет, па и саму Енглеску и Америку. Оно би дошло у сукоб са економско-политичким чињеницама и законима, да би, изгледа нам, сав повољан резултат таквог решења био компензован дуготрајним, тешким и критичним привредним стањем, које би у Европи завладало, а услед тога би међународни трговински односи на првом месту трпели огромну штету.

Сам Довес и штаб његових стручњака светскога гласа пошли су од економско-политичких чињеница и поставили такав систем по коме би Немачка могла да врши плаћања својих дугова, узев у обзир у првом реду чисто економску страну питања, а не и политичку моћ наплате, која је остављена политичким факторима. Зато сматрама да треба поћи истим путем и истаћи рационалну, кондиционално — каузелну везу ратних дугова и привредне обнове света.

Основно начело постављено у Довесовом плану јесте: Прво обнова, па дугови. То основно начело пренето на решење питања међусавезничких ратних дугова би гласило: Прво поставити привредно благостање савезничких народа помоћу обнове побеђених и наплате њихових дугова, па тек на подлози стварног богатства и финансијске моћи Савезника вршити отплаћивање међусобних ратних дугова. Ако би се пошло другим путем, дошло би се до обрнутог резултата, који би донео свету више штете но користи. Са чисто економског гледишта у том случају привредна обнова Савезника не би била рационално изведена, са политичког пак гледишта веза између Савезника би такође ослабила.

Онако исто као што ни Довесов план није тражио наплате од Немачке без предходне њене обнове и чак је ту обнову нарочито потпомагао, исто тако се ни без светске привредне обнове, коју треба репарацијама потпомоћи, не могу без штете извршити обавезе међусавезничких ратних дугова.

Посматрајући ствари са гледишта стварних економско-политичких чињеница поставља се светски привредни систем дакле на следећу основу: Прво, обнова Немачке и постепена наплата дугова за Савезнике и удружене силе; друго, посте-

пена обнова Савезника и удружених сила; и тек треће, обновљеним богатством отплаћивање међусавезничких дугова, пошто се њихова величина редуцира на стварну вредност њихову.

У противном, наплата ратних дугова из привредно још слабих и ратом тешко погођених савезничких области донела би више негативних него ли позитивних резултата. Прво, било би сумњиво, да ли би наплата била потпуна; она би била недовољна.

Друго, обуставом пријема Довесових ануитета за савезничке земље и њиховом употребом у отплату дугова, поред тога, исплатама ануитета из привредних средстава дужничких савезничких народа, погоршало би се код ових послератно привредно стање и као последица би се лако могла појавити опет инфлација папирног новца, а тако исто и државни буџет би лако постао сасвим пасиван, што би се преко платног биланса пренело и на међународне трговинске односе и они би се само погоршали и штетно погађали и Европу и цео свет. И Америка би отуда имала штете улед ослабелих прекоморских привредних односа са Европом, у толико веће, што би то стање трајало годинама.

На основу свега изложенога могао би се извући следећи закључак: Ако се пође против природних привредних закона, доћи ће се до супротних резултата, а тада неће патити само дужнички народи већ и поверилачки. Зато би требало дугове свести на најмање могућу меру, управо онолику, која би се добила на основу пресудних момената за оцену дугова у рату створених ради оштег циља, и њихову исплату засновати на плану постепеног вишегодишњег плаћања и то после једног прелазног мораторијума, док се народи не опораве и привредно не ојачају на основу Довесовом предвиђених репарација.

Д-р Владимир Д. Ђорђевић.

Београдска Берза у 1924.

У четвртак 28 маја о. г. одржана је 25 редовна скупштина чланова Београдске Берзе. Учешће је било доста живо. Скупштину је отворио председник г. др. Војислав Маринковић који је прочитао писмо министра финансија др. М. Стојадиновића потпредседника Берзе.

У овом писму министар жали, што не може присуствовати Скупштини и извештава, да је одликовао све чланове

управе орденом Св. Саве III и IV реда. У овом акту министровом, сматра се, да указује велику пажњу овој установи и да цени рад берзанске управе.

На скупштини је прочитан извештај о раду у прошлој години. Осим једног општег погледа на привредне прилике у прошлој години, извештај даје податке о кретању послова. Укупна сума берзанских трансакција повећала се у прошлој години за више од једне милијарде динара. Највише су напредовали девизни послови, а знатно опадају послови са валутама и акцијама.

Четири петине целокупног промета са девизама долази на ових пет: Лондон, Женева, Праг, Милано, Њу Јорк. Италија, Енглеска и Чехословачка долазе у обзир као три најјача увозника у нашу државу и отуда су плаћања тамо и највећа. Женева и Њу-Јорк прибављају се највише у циљу арбитраже.

Како су се кретали берзански послови уопште, најбоље се види из овог упоређења са 1923 годином:

Упоредни преглед о кретању берзанских послова

	у 1923. год.	у 1924. год.
	Динара	Динара
Валуте	26,021.131·50	11,470.611·10
Девизе	2.597,813.033·77	3.459,629.135·33
Државни папири	32,290.233·15	225,872.942·85
Акц. Новчаних Завода	6,166.252·—	5,741.695·—
Акц. Индустр. предузећа	1,173.290·25	377.598·—
Динара	2.663,463.940·67	3.703,091.982·28

Обрт послова по месецима, рачунајући куповину и продају једноструко, био је у 1924. год.

	Укупно	Промпт	Термин
Јануар	253,195.024·05	233,268.551·20	19,926.472.85
Фебруар	331,208.015·50	313,059.995·50	18,148.020·—
Март	301,648.633·60	271,302.662·95	30,345.970·65
Април	242,548.099·65	223,126.126·30	19,421.973·35
Мај	269,189.662·05	247,710.583·05	21,479.079·—
Јуни	226,614.890·70	210,797.280·30	15,817.610·40
Јули	262,354.069·53	227,775.463·98	34,578.605·55
Август	278,240.045·10	228,937.398·15	49,302.646·95
Септембар	382,708.915·74	285,278.581·30	97,420.334·44
Октобар	422,951.433·12	323,052.317·20	99,899.115·92
Новембар	347,220.286·11	266,469.679·58	80,750.606·53
Децембар	385,212.907·13	312,783.800·62	72,429.106·51
Динара .	3.703,091.982·28	3.143,562.440,13	559,529.542·15

С обзиром на јаку спекулацију са рентом ратне штете врло се повећао и промет овога папире. Докле је у 1923 др-

жавних папира купљено и продато за 32, 2 милиона динара, докле се у прошлој години обрт пење на 225,8 милиона. Од тога долази на ренту ратне штете ($2\frac{1}{2}\%$) преко 206 милиона у промт и терминским закључцима. Укупно је закључено ренте у номиналној вредности за једну и по милијарду динара.

Од акција новчаних завода највише се радило са акцијама Народне, Извозне и Прометне Банке. Као егзотични папири третирају се: Земаљска, Земљорадничка Српска и Руско-Словенска Банка.

Пошто су примљени извештаји управног и финансијског одбора, приступљено је избору петорице чланова за управни, 5 чланова за финансиски одбор и 60 судија изборног суда. У главном су остали сви досадашњим чланови. У управни одбор изабран је као нов члан г. Аца Јовановић-Ресавац, а у финансијски одбор г. г. Милан О. Максимовић, и Мих. Лукаретић, трговци.

Стање Народне Банке.

Крајем маја о. г. знатно се повећало метално покриће код новчаничне банке. Готовина у злату и сребру остала је непромењена, сток у страниј монети нешто се мало смањило, али су се депони на страни и стране валуте повећале за 16,2 милиона динара. Народна Банка, за рачун Министарства Финансија, била је врло активна на берзи и куповала је целокупну количину девиза, која се нудила у тренутку поправке динара. Тиме се поглавито даје објаснити повећање стока девиза.

Сума зајмова на менице доста се смањила: за 71,3 милиона динара. То је знак да улазимо у мртву, бањску сезону. Увозна трговина прави једну паузу између летње и јесење сезоне. У извозној трговини такође наступа застој, јер се извоз кукуруза ближи крају, а остали артикли (нарочито стока и сточни производи) не иду тако добро као ранијих година. Следствено томе, не повлаче се кредити од Народне Банке. Затишје настаје пред нову жетву. Опadaње зајмова има се приписати, донекле, и враћању од стране оних, којима су отказани или редуцирани кредити. У накнаду зато одобрено је ових дана за 100 милиона динара нових кредита лицима и фирмама који нису до сада уживали кредит код Народне Банке.

Изузетно, овога пута и стање државног дуга показује малу промену. Рачун привремене размене смањило се скоро за два милиона динара.

Главница показује извесно повећање. Вероватно да су накнадно уплатили четврту рату по акцијама они, који до крајњег рока (30 априла о. г.) нису били положили дужне суме. Циркулација новчаница повећала се округло са сто милиона динара, упркос смањивању активних послова. Узрок овоме треба тражити у повећању стока девиза. Интервенција државна на берзама изазива нову емисију динарских банкнота.

Смањена оскудица у новцу и опадање сигурног пласирања огледа се и даље у повећању потраживања по жиро рачунима код Народне Банке. Међутим, обавезе банчине по разним рачунима знатно су се смањиле (за преко 80 милиона динара).

Први пут после дужег времена Министарство Финансија је потражило од Народне Банке 24,4 милиона крајем месеца, када обично Држ. Благајница исцрпе сву своју готовину.

У појединостима стање Народне Банке износило је:

АКТИВА	За месец дана		
	30-IV 1925	31-V 1925	+ или -
МЕТАЛНА ПОДЛОГА:			
у кованом злату	72,4	72,4	—
у кованом сребру	17,4	17,4	—
у строној монети	2,4	2,1	-0,3
у депоима на страни у разним валутама	349,9	366,1	+16,2
Укупно	442,1	458,0	+ 15,9
ЗАЈМОВИ:			
на менице	1065,5	994,2	-71,3
на хартије од вредности	198	197,9	+0,1
Укупно	1.263,5	1.192,1	-7,4
ДРЖАВНИ ДУГ:			
рачун за откуп крунских новчаница	1.186,3	1.186,3	—
рачун приврем. и сталне размене	367,9	366,0	-1,9
по зајму на бонове обрт. капитала	966,3	966,3	—
по зајму на бонове по ванр. кредитима	2.000—	2.000,0	—
Укупно	4.520,5	4.518,6	-1,9

ПАСИВА

30-IV +

Главница Дин. 50,000.000 у кованом злату			
од ове уплаћено	27,7	27,9	+ 0,2
Резервни фонд	6,2	6,2	—
Новчанице у течају	5.671,0	5.770,8	+ 99,8
РАЗНЕ ОБАВЕЗЕ:			
по жиро рачунима	306,1	311,5	+ 5,4
по разним рачунима	286,0	205,8	- 80,2

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

„Дефлациона валутна политика“.

Ових дана, под горњим именом, изишла је из штампе брошура г. Д-р Владе Марковића. То је управо збирка чланака, које је писац, како сам у Предговору каже, оштампао почетком ове године у „Трговинском Гласнику“. То је, вели, урадио у циљу, да покрене надлежне, да приступе решењу валутног проблема, и то путем дефлације, јер он сматра, да је тај начин најбољи и најкориснији.

Та збирка г. Марковића садржи 22 чланка, од којих последњи носи напис: „Закон о решавању валутног питања“. То је управо његов пројекат за поменути закон, који обухвата 33 разних овлашћења и прописа за Краљевску Владу.

Ми немамо могућности да редом пропратимо све чланке, јер би нас то и сувише далеко одвело. Узећемо све те чланке као једну расправу и груписаћемо сва пишчева разлагањем око главног питања: решење валутног питања путем дефлације.

* * *

Познато је, да једни писци предлажу, да се сви садањи динари преобрате у златан динар, разуме се, по извесном курсном односу (општа девалвација), док други писци налазе да би се решење валутног питања боље извело, кад би се један део садањих динара повукао из циркулације, а други део замени златним динаром — дакле мешовит начин: девалвација и дефлација. Г. Марковић противан је и једном и другом начину, јер је он у опште против девалвације, која би, по његовом тврђењу, проузроковала огромне штете многим грађанима и установама. Он је за чисту дефлацију, за чисто повлачење динара из оптицаја — све док садањи динар не достигне златан паритет.

Ови су главни наводи г. Марковића противу девалвације:

„Девалвација претпоставља предходну стабилност курсне вредности динара, и то бар за неколико месеца.... Али стабилизације, како се она жели, не може бити. Најмање пак може бити речи о каквој апсолутној стабилности... Осциликање се увек може очекивати“.

„Девалвација представља пљачкање свих установа и појединаца, који новцем располажу....“ „Девалвацијом се штете сви сопственици акција новчаних завода“.

„Девалвација има и једну врло незгодну страну, а на име, што је тешко одредити размеру, у којој ће се папирни динар замењивати златним..... Може пак врло лако и са пуно основа у релативно кратком року курсна релација динара бити много мања према златном динару но што је данас.... Па где ћемо се зауставити, коју релацију да сачекамо и произвољно узмемо, а да се не покајемо, што је народ у непогодној размери оштећен“.

Као примере штетности девалвације г. Марковић наводи као најглавније:

1. Трговац у Београду имао је пре рата 100.000 дин. За време окупације за тих 100.000 динара добио је 50.000 круна. Приликом замене круна у динаре добио је 12.500 дин. Ако се девалвацијом замени 10 дин. папирних за један динар у злату, добиће свега 1.250 златних динара. — „Јели то право? Јели то морално?“ — пита г. Марковић.

2. Један новчани завод у Србији имао је пре рата капитала са резервним фондовима 6,000.000 дин. То су били златни динари. Девалвацијом свело би се на 600.000 дин. Али после рата тај је завод повећао капитал и фондове за 45,000.000 дин. Девалвацијом то би се

свело на 4,500.000 дин. Тај би завод на предратном и поратном капиталу, путем девалвације, претрпео штету од 9,900.000 златних динара. — „Јели то право и допуштено?“

3. Какав штедиша пре рата имао је у некој банци 100.000 дин. Девалвацијом имао би свега 10.000 злат. динара. — „А зашто то? Нашто штете онима, које ваља неговати?“ — поставља питање г. Марковић.

4. Неко има акција ког предратног завода, које су коштале пре рата 100 дин. Девалвацијом свеле би се на 10 дин. у злату. „Па да ли то одговара правичности?“

Сад да видимо шта г. Марковић наводи у корист дефлације.

„Кад се изводи дефлациона политика, онда се унапред зна, да у времену јаког снажења динара у циљу прелаза на златни паритет, као и под режимом златног динара, целина не само што неће имати штете, већ огромне користи“.

Са поступним снажењем динара писац није задовољан, па вели: „Ми имамо сада случај, да се динар оснажио, а цена хлеба скочила“... „Но кад је у питању нагли и високи скок динара, да то причини, да се, рецимо, за годину и две дана, динар подигне на златни паритет, онда се може рећи, да ће снажење динара повлачити и релативно нагли пад пољопривредних производа“.

Приликом наглог снажења динара, „само би била у питању евентуална штета појединих сопственика индустрије, али апсолутно није у питању пропаст индустрије, као једне гране земаљске привреде. Индустрија остаје, само мења сопственика“.

За извознике вели: „Они неће бити у положају, да осете какву штету, што је роба попустила у цени с обзиром на нагао и висок поправак динара.“

За улагаче пак вели: „И они су сигурни за своја потраживања од банака,

у колико су банке сигурне и брзо ликвидне у својим потраживањима од појединих својих дужника“.

Као најважније мере за извођење дефлације, г. Марковић предлаже:

1. Да држава врати зајам Народној Банци у року од три године.

2. Да се продаду државни домени као и државна индустријска и трговачка предузећа, изузимајући железнице, бродарство, у опште саобраћајна средства, и израду монополисаних предмета, па сав добивени новац да се употреби на одужење државног дуга Народној банци. У куповини да учествују и странци.

3. Да се изједначи закон о непосредним порезима. Стопе, по којима се тај порез има наплаћивати, гласиће у злату, па ажију додавати. Прирези за 1926. и 1927. г. да буду изузетно 100% који ће се употребити на отплату дуга Народној Банци.

4. У времену, предвиђеном за одуживање дуга Н. Банци, предвидеће се у буџету прве брџетске године 2 $\frac{1}{2}$ милијарде динара, а друге године, по могућству исто толико ради одужења дуга Народној Банци и ради извођења решења валутног питања.

5. Направити спољни зајам у висини до 25,000.000 фунти стерлинга, па према потреби и већи, ради одужења дуга Народ. Банци и ради исплате унутрашњих дугова.

6. Да Влада, по резервисању потребних сума за одужење дуга Народ. Банци и исплате унутрашњих дугова, откупљује на берзама директно, или преко појединих установа обвезнице ратне штете, 7% зајма и аграрног зајма.

7. Да Влада из новчаних средстава, која су побројана, припреми споразумно с Н. Банком металну подлогу у довољној висини, да би на основу ње могло бити у оптицају 600—700 мили-

уна динара, кад динар постигне златни паритет.

8. Овластити Владу, да може, у споразуму са Н. Банком, обуставити размену новчанца за законски метални новац, кад динар дође на златни паритет.

9. Да се поступно смањује ажија на стопе свих врста непосредних пореза и прирезе — повремено и поступно.

10. Да све стопе свих посредних пореза (царина, царин. споредних такса, трошарине, монополских такса, монополских артикала, такса од саобраћајних средстава: железница, бродарства, пошта и телеграфа, и свих осталих државних такса и јавних дажбина) претворе у стопе по динарима златног паритета, рачунајући по курсу, који је био за динар према швајцарском франку на дан ступања на снагу тих пореза и осталих дажбина.

11. Сви послератни зајмови појединаца код Држав. Хипотекарне Банке у динарима, да се одмах претворе у динаре златног паритета, а по курсу по којем је Банка продавала девизе, добивене на рачун послератних зајмова, односно по курсу оног дана кад је коме зајам давала из својих средстава.

12. Све личне издатке свега државног особља, радника, војника и т. д. претворити у одговарајуће износе златних динара по курсу динара према швајцарском франку оног дана, кад је која обавеза за исплату постала.

13. Сва уговорна државна плаћања (набавке, лиферације, закупи зграда, купљене непокретности и т. д. претворити у цене златних динара, по курсу, који је био за динар према швајцарском франку оног дана кад је уговор закључен. То исто да се учини и за приватне дугорочне уговоре закупа земљишта за обрађивање, зграда за индустријске циљеве, закупа самих индустријских предузећа и т. д.

14. Да Држава жирира зајам Хипотекарне Банке на страни, ради давања зајмова онима, који су подигли грађевине и задужили се код приватних установа.

* * *

Изнели смо све најглавније разлоге г. Марковића противу девалвације, све најглавније разлоге у корист дефлације, а тако исто и све најглавније мере које он предлаже за решење валутног питања. То смо учнили ради оних, који нису читали г. Марковићеву брошуру, а и ради оних, који су је читали, али нису били у могућности да групишу све што је писац брошуре рекао у 22 чланка.

Не желимо задржавати се на појединим разлозима и предлозима пишчевим, јер би то било врло дуго и досадно. Послужићемо се једним другим методом, за који држимо да ће читаоцима дати могућности да оцене: у колико су сви ти разлози и предлози г. Марковића оправдани.

Полазна је наша тачка одговорити на питање: Које су то фазе кроз које је наш динар пролазио док није дошао до данашњег стања и чиме се која од тих фаза карактерише?

Те су фазе:

Прва: *фаза њредрајна*.

Новчанице у злату.

Новчанице у сребру.

Потпуна размена.

Друга: *фаза Балканског Рајна*.

Новчанице у злату.

Новчанице у сребру.

Размена новчаница у злату са 75%.

Трећа: *фаза Свейског Рајна*.

Новчанице у злату ишчезоше.

Новчанице у сребру умножене.

Од размене ни помена.

Четврта: *фаза њорайна*.

Само новчанице у сребру и све веће њихово умножавање.

Пета: фаза садања.

Обустављено даље умножавање новчаница.

Стабилност динара.

Ове фазе одређују једновремено и пут, којим ваља ићи приликом решавања валутног питања. Али о томе доцније. Предходно да се задржимо на последице, које су се јавиле услед пада динара.

Преживљујући те фазе, многи су штетовали, а многи ћарили.

Штетовали су они:

1., који су имали заштеђевина пре рата, па су за време рата, а нарочито после рата били принуђени да је троше;

2., који нису били у стању, да стално зарађују у односу динара према цени робе;

3., који су одмах после рата или нешто доцније продали своја непокретна имања;

4., који су пре рата своје капитале дали на зајам другима;

5., који су се задужили у првом периоду пада динара и били приморани да зајам врате доцније, а нарочито у периоду највећег пада динара;

6., који су се задужили у времену највећег пада динара, па су приморани да зајам враћају сада, кад се валутна вредност динара побољшала, и

7., оштећени су прератни кућевласници, који су законом били спречени, да закуп повећају према паду динара.

Ћарили су они:

1., који су производили робу и ову увек продавали по таквим ценама, да би свој добитак обезбедили од даљег пада динара, услед чега се код многих произвођача и продаваоца робе налази новац нагомилан;

2., који су непокретна имања куповали у првом периоду пада динара, па га препродавали у доцнијем периоду;

3., који су прератне дугове исплаћивали после рата, а нарочито они, који

су их могли исплаћивати поступно, користећи се све већим падом динара;

4., који су подигли велике грађевине у првом периоду пада динара, а међу њима понајвише они, који су се користили кредитом код Народне Банке и Управе Фондова;

5., који су добивали од Народне Банке зајмове са 7% камате, а од других наплаћивали 20, 30, 40 па и више од сто;

6., они новчани заводи, који су били у могућности да од Народне Банке добију велике кредите, па да путем велике зараде знатно повећају своје капитале и фондове;

7., који су за своја посредовања или за извесне услуге код личности од утицаја долазили до велике зараде, и

8., који су били приморани, да један део својих девиза уступе увозницима.

Питање је: о којима треба водити рачуна приликом решавања валутног питања? Свакојако о оним првима, који су штетовали падом динара. Али, да ли је могућно накнадити њима претрпљену штету и да ли је то могућно учинити ма и најбољим решењем валутног питања? Мишљења смо да је то ван сваке могућности. Они су ту штету већ претрпели и морају је сносити. Не може се од Државе захтевати да створи још какву накнаду ратне штете. Где да нађе средстава за то? Сви се морају задовољити тиме, да Држава од своје стране учини све што може, да се штета даље не причињава; да се однос између валутне вредности динара и његове куповне моћи поправља; да се пружи помоћ у јефтинијем кредиту онима, који су силом околности били принуђени да се задуже у периоду великог пада динара; и да се прератним кућевласницима, а нарочито мањим, призна пуно право власништва. Какву пак помоћ могу очекивати они, који су своју прератну заштеђевину потрошили за време рата, или после рата, или је држе још и сада

на улогу код новчаних завода? Какву помоћ могу очекивати они, који су се полакомили за велики број динара, те своју непокретност продали у првом периоду пада динара?...

Г. Марковић навео је трговца у Београду, који је пре рата имао 100.000 динара, па му од тога путем замене динара у круне и круна у динаре остало 12.500 дин. Је ли право и морално — пита г. Марковић — да тај трговац, приликом замене 10 папирних динара за један динар у злату, добије свега 1.250 дин. у злату? Ако је у питању цифра, доиста је 12.500 веће од 1.250; али је овде у питању вредност, а по вредности оне су једнаке. У осталом, нека би био „валутни политичар перфектни уметник“, како то замишља г. Марковић, не могу се сасвим отклонити разлике и избећи штете. Док не буде могућности да се динар, који гласи у злату, замењује златом, дотле не може бити оно што се жели. Ни путем дефлације не може се „зацарити златан динар“ тако, да не буде разлике, бар не за две и три године, како то предвиђа г. Марковић; јер, кад би то могло бити, не би одобравао и предлагао, да и тада, кад се „динар зацари“, може бити обустава размене. Али не треба губити из вида, да нису само београдски трговци за време окупације замењивали динаре за круне. То су чинили сви грађани, али сваки у границама неопходне потребе. Па ко и како да накнади свима претрпљену штету?

Још је даље отишао г. Марковић у заступању интереса оних, који су се падом динара користили, а нарочито новчаних завода и власника великих зграда, подигнутих после рата. Све што је на акцијама записано после рата у динарима, има да важи у златним динарима! Новчани завод, који је пре рата имао главнице са фондовима 6 милиуна, па после рата све то повећао

са 45 милиуна — укупно 61 милиун динара — све то валутни политичар има да сачува и преобрати у злато!... Поратним кућевласницима има притећи у помоћ Хипотекарна Банка, стварајући нове зајмове на страни. Што се тиче индустријалаца, они неће ништа штетовати приликом решавања валутног питања на начин, који писац предлаже. „Само би била у питању евентуална штета појединих сопственика индустрије... Индустрија остаје, само мења сопственика“. Зар није оправдано запитати: Па што да не мењају сопственика и новчани заводи и поратне палате? Зар нису и пре рата многи новчани заводи и многе зграде променили сопственике? Зар треба какве нарочите пажње имати према онима, који су се после рата нерасудно задуживали и подигли велике грађевине, све у претераној тежњи да дођу до што веће зараде; или према онима, који су, да би се осветили прератним кирајџијама, порушили прератне удобне куће и подигли вишеспратне зграде? Што се тиче оних, који су зграде подигли у првом периоду пада динара, ти су се већ наплатили. Они немају шта штетовати, па ма на који начин да се реши валутно питање. То важи и за све остале, који су се користили у нередовним приликама; а ако би што у редовним приликама и изгубили — изгубили би од онога, што су у нередовним приликама зарадили.

* * *

Читаоци су још у почетку овог чланка видели шта све г. Марковић предлаже за решење валутног питања. Он хоће нагли и висок скок динара, те да „за годину и две дана“ динар достигне златни паритет. Стога он тражи, да Држава прода све своје домене, па и разна индустријска предузећа, којима она управља, па сав добивени новац да употреби на отплату дуга Народној

Банци. Да би пак од домена што више добила, може их продати и странцима! Даље тражи, да прирези за 1926. и 1927. г. буду повећани са 100%; да се у буџет за прве две године уноси по $2\frac{1}{2}$ милијарде; и да Држава направи спољни зајам у висини до 25,000.000 фунти стерлинга, а по потреби и већи. Све то има се употребити на одужење дуга Народној Банци и на исплату унутрашњих дугова

Г. Марковић предлаже и штедњу у буџету, што је за решење валутног питања оправдано; али, док он то предлаже на једној страни, дотле на другој страни тражи, да се у буџет уноси по $2\frac{1}{2}$ милијарде и да се ради тога прирези повећају са 100%. Тражити то данас, кад је буџет достигао 12 милијарди динара и кад сâм Министар Финансија изјављује, да се достигао врхунац и да се даље не може ићи са повећањем дација, већ се мора прибећи штедњи: — не верујемо, да на то може пристати „валутни политичар перфектни уметник“. Уз то још, крај толиких државних дугова правити зајам на страни од 25 милијуна фунти стерлинга, што износи око 6 милијарде данашњих динара! Колико би се годишње морало уносити у буџет на име ануитета. Може се одговорити, да ће се смањити ануитет унутрашњег зајма. Да, али би ануитет предложеног страног зајма био знатно већи, а сам зајам за Државу тежи. Није ли боље отплаћивати унутрашњи зајам поступно, динаром какав је да је, него ли задуживати се на страни, па доцније куповати стране девизе и реметити оно што се хоће да изведе — решење валутног питања?

Ми не верујемо да ће се наћи који валутни политичар, који ће пристати на то, да се државни буџет још више оптерећује, да се грађани још више дацијама притискују, да се странцима уступе државни домени и разна др-

жавна индустријска предузећа — да се све још више пригуши, да би, у главном поратни акционари могли рећи: „Цифре које су стављене на моје акције и важиле у поратним динарима, сада важе у злату“.

Нарочито пак, неће моћи пристати на то, да инфлација и скок динара буду нагли. То би изазвало један нов поремећај, у коме би се једни користили на штету других. Мора се ићи поступно, јер ни данашње стање није постало нагло, већ је наступало поступно.

Износећи фазе кроз које је наш динар пролазио, ми смо нагласили, да већ оне саме одређују пут, којим треба ићи приликом решавања валутног питања. Мора се поћи у назад; мора се из садање фазе једноставног динара прећи у фазу двоструког динара: садањег динара и динара који ће гласити у злату, а упоредо са тим и поступном повлачењу садањег динара путем отплате државног дуга Народној Банци

Налазимо, дакле, да су у праву они, који су предлагали решење валутног питања путем девалвације и дефлације.

Г. Марковић предлаже, да се сви садањи рачуни ликвидирају по курсу, који је динар имао према швајцарском франку оног дана кад је која обавеза постала. Ако смо принуђени, да се у нашим међународним односима придржавамо курса, који наш динар има према швајцарском франку, зашто бисмо били дужни да чинимо то и у нашим унутрашњим приликама?

Један део данашњих динара треба заменити динаром, који би гласио у злату, разуме се, у колико то допушта подлога Народне Банке; а други део оставити, да се помоћу њега ликвидирају поратни рачуни. Тај други део садањих динара, који би био знатно већи, имао би се повлачити без пренагљености и без осетног оптерећивања државног буџета.

Разуме се, да би се морала утврдити релација садањег динара према динару у злату. Та би релација била обавезна како за појединце тако и за Државу. У дужим роковима, а сразмерно отплати дуга Народној Банци, односно сразмерно количини повучених поратних динара, релација би се имала смањивати. Тим путем и путем повећавања подлоге Народне Банке вратили би смо се поступно у другу фазу: делимичне размене новчаница; а потом и у прву: фазу потпуне размене.

Данашње лоше рачуне треба отплаћивати лошим динаром. Сваки ће имати рачуна да хита, да своје обавезе што пре измири, да не чека нове релације. Повериоци неће имати никакве штете, јер ће се вредност динара повећавати.

Може се поставити питање: А шта ће радити акционари са својим поратним акцијама? То ће зависити од новчаних завода. Ако хтедну водити рачуна о својој активи, која им се мора смањивати бројно, али не и у вредности, они ће данашње акције заменити новим, са редуцираним номиналом према преобраћеној главници. У противном случају, курс ће им одређивати праву вредност.

К. Петровић.

Извештај о пословању трговачке и обртничке Коморе у Загребу у току 1924. године. Загреб 1925. Властита наклада Коморе.

Велика свеска од 308 стр. у врло лепој опреми обухвата податке о раду Коморе у свима гранама нашег привредног живота. Персоналне и интерне ствари Коморе подробно су изнете у глави I: проширен је рад Коморе на подручје Сењске Коморе, уређена је картотека привредне публицистике. У закључном рачуну за 1923. годину исказан је расход од 1.037.864 динара; прорачун за 1925. год. износи 3.798.000

дин. и предвиђа 200.000 дин. за привредну информативну службу, а није изостао ни „диспозициони фонд“. Према податцима за 1823. год. (стр. 208) Загреб сноси $\frac{2}{3}$ трошкова.

Глава II односи се на „Трговину и трговачко право“, а глава III — на „Спољну трговину“. Подробно су изнете представке Коморе у интересу „Заната“ (чл. IV), „Индустрије“ (чл. V) и у „Царинским стварима“ (чл. VI). У глави VI о „Новчарству“ изнет је између осталог предлог амандмана Нацрту закона о занатлијској банци. Нарочито многобројне су представке и интервенције Коморе у питањима „Саобраћаја“ (гл. IX). После долазе: X. Пошта, телеграф и телефон, XI. Међународни односи, XII. Јавна управа, XIII. Социјална политика, XIV. Стручна настава и XV. Комунални послови.

На крају су наведени статистички податци. У току 1924. г. године на подручју Коморе основано је 254 нових фирми и то: 159 трговачких, 51 занатлија, 37 индустријских предузећа и 7 новчаних завода. Од тога броја има индивидуалних приватних предузећа — 152, друштвених — 69 и најзад 33 нова акционарска друштва. Принудну нареду и стечај су тражиле 52 фирме.

И таблице о приходима и расходима Коморе од њеног оснивања 1851. године види се, да су расходи 1913. год. износили 88.198 круна. Према томе је прорачун за 1925. годину, ако се према индексу цена обрачуна, ипак два пута већи. Комора води у своје катастру 4810 занатлија, 3745 трговаца и 305 индустријалаца. Податци о кретању цена и курсева, о спољној трговини и т. д. нису потпуни. Председништво Коморе донело је 27. јануара 1925. г. закључак о новом уређењу статистичке службе, да би извештај Коморе пружао потпуну слику стања народне привреде на њеном подручју.

У додатку су, сем правилника који се односе на унутарње послове Коморе одштампани такође: нацрт закона о Привредном Совету, нацрт закона о принудној нагоди и нацрт винарског закона, како су од стране Коморе поднети надлежним Министарствима.

Сваки привредник може да црпи у Извештају информације о актуелним питањима наше привреде.

Ал. В.

Милан Гласер, Социјално Осигурање.
Загреб. 1925. 83 стр.

Књига г. М. Г. попуњава несумњиву празнину у нашој стручној литератури. Имамо сада, после уједињења, из области социјалног осигурања само једну старију расправу, докторску тезу г. Стефановића, која је штампана 1922. године на француском језику, а која се у главном бави законским тумачењем Уредбе о уређењу осигурања радника од 27. јуна 1921. године.

Доцнији Закон од 14. маја 1922. г. у многоме се разликује од Уредбе. Сем тога је необично важно, да се поред тумачења законских прописа да такође и кратак преглед стварног стања осигурања у свима деловима наше Краљевине и то: 1) до уједињења, 2) од уједињења до доношења Закона, којим је раније законодавство изједначено и 3) најзад после доношења поменутога Закона.

Многи материјали и податци о социјалном осигурању могу се пронаћи само у архивама разних надлештава и установа, јер нису никад ни штампани, нити објављивани. У колико пак има штампаних извештаја, готово је немогуће набавити их, јер су и многе од дотичних установа сада ликвидиране. Писац скоро 20 година ради на пољу социјалног осигурања у нашим крајевима, те је стога нарочито позван да те податке прикупи. На стр. 26—38 његове књиге

налазимо одиста исцрпан приказ радничког осигурања, који је снабдевен довољним статистичким податцима, таблицама и графичким представљањем пословања бивше Земаљске Благајне за Хрватску и Славонију. Требало је још само, да се на сличан начин среде податци за Војводину, за Словеначку, за Далмацију, за Босну и Херцеговину (пошто у Србији обезбеђење радника по Закону о Радњама све до доношења поменуте Уредбе није било проведено).

После кратког приказа сада важећег Закона од 14. маја 1922. г. (стр. 38-66) налазимо на крају подробне податке о проведеном осигурању по поменутом Закону. Просечни број осигураних чланова износио је 1923. године — 439.164. Од тога на Хрватску отпада 145.561 (према 15.940 у 1893. години, 59.117 у 1908. г.; 41.725 у 1917. години и 121.266 у 1921. години). Пропис приноса изнео је 156 мил. дин. за осигурање за случај болести, 47 мил. дин. за случај несреће и 8 мил. дин. за Берзе Рада, а укупно 212 мил. дин. За време 1909. до 1922. г. управни трошкови у окружним уредима Хрватске су чинили 15.87%, сада за целу државу износе 18.0%

Графички је представљен однос осигураних радника према становништву појединих покрајина, расподела осигураника према заради, као и узајамни однос разних врста исплаћених потпора. Књига пружа према томе не само прецизан преглед дотичног законодавства, него и најновију информацију о стању радничког осигурања у нашој земљи. У кратком уводу, где су изнети основи модерног социјалног осигурања у Немачкој и др. страним земљама, енглески Old age pensions Act погрешно је увршћен у „осигурање“. Он се оснива на истим основима, као и Закон Новог Зеланда (стр. 20, по чијем је узору и пракси рађен, а као резултат покрета, који је 1879. цокренут од Са-

поп Blackley-а чланком у листу *Fortnightly Review*.

Најзад, пошто писац много полаже на то, да буде на висини „најмодернијих“ схватања (видети стр. 19), требало је на стр. 4 навести још и пету врсту социјалног осигурања — породичних додатака (*allocations familiales*). До сада се овакви додатци издају од стране нарочитих благајна, којима је приступ добровољан — највише у Француској и Холандији. Али постоји и резолуција Аустријског Парламента из 1921 године, да се овакви додатци имају регулисати путем обавезног осигурања, што би се свакако имало сматрати као *le dernier cri de la mode* у области социјалног осигурања.

А. В.

Писмо г. д-ра М. Косића. Поводом једне оцене г. А. Вегнера, уредништво је добило ово писмо, коме радо даје места:

„У 5. броју (мај 1925) стр. 419 уваженог „Економиста“ изашла је једна белешчица која треба да представља приказ мог последњег дела: *Основи Економне Политике*. Пошто се у тој белешци нетачно катактерише метод мога рада сматрам да треба у интересу озбиљности и научности самог „Економиста“ унеколико исправити поједине тврдње г. Ал. В. Тако он пише „Нарочито морамо замерити писцу да у своме § 15, где говори о комасацији земљишта, подробно третира прилике у Ба-

варској, у Тирољу, у Саксонској, у Русији и др, а није навео никакве податке о резултатима примене закона од 22. липња 1902. године у Хрватској“. Ко год погледа оно неколико страна о комасацији (стр. 293—298) моје књиге увериће се да у опште подробно не третирам прилике у Баварској него набрајам (и то у 3 реда стр. 296 и 11 редака стр. 298) *типичне* случајеве (а онај у Хрватској од 1902. није никако типичан) комасационих операција, што је у осталом први задатак једне упоредне емпиријске социјалне науке (тј. приказивање и разчлањавање типичног). Даље тврди се да сам „сувише криво и — рекао бих — теоретски“ третирао питање задругарства. Та напомена писца белешке доказује да књигу није уопште ни читао с пажњом, јер би иначе морао опазити да се задружни принцип провлачи кроз моју целу Аграрну Политику као црвена нит, пошто је он, по мом схватању, најважнија полуга за стварање малосељачког поседног поретка. Посебно поглавље о задругарству је било потребно само за то да се прикаже особити значај задругарства за прелаз из натуралне у новчану-прометну привреду као и изложи историјат савременог земљорадничког задругарства. А ни толико кратко то поглавље није: износи 19 страна збијеног слога и сажетог стила, свакако много више но „подробних“ 14 редака о комасацији у Баварској, Тирољу итд.“

Др. Мирко М. Косић.

Власник за Друштво, Председник
Милић Радовановић
Јованова, 77

Одговорни уредник
Никола Станаревић
Цар Урошева ул. 17

ОБЈАВА

Управа Државних Монопола набавиће путем оферталне лицитације која ће се одржати на дан 13. јула 1925. г. у 11 часова у канцеларији Управника Државних Монопола 275.000 метара челичних пантлика са 20 апарата за стезање и прибором за осигурање од крађе 121.000 сандука са дуванским прерађевинама.

Услови као и сва ближа обавештења могу се добити у канцеларији Економног Одељења сваког радног дана од 8—12 часова.

Из канцеларије Управе Државних Монопола ЕМБр. 13963 од 5. јуна 1925. г. у Београду.

ОБЈАВА

— НАБАВКА КАНЦЕЛАР. МАТЕРИЈАЛА —

Управа Државних Монопола набавиће путем оферталне лицитације која ће се одржати на дан 14. јула 1925. г. у канцеларији Управника Државних Монопола у 11 часова разан канцеларијски материјал за потребу Монополске Управе.

Услови као и сва ближа обавештења могу се добити у канцеларији Економног Одељења од 8—12 часова.

Из канцеларије Управе Државних Монопола ЕМБр. 14282 од 8. јуна 1925. г. у Београду.